

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
СУМСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ЗОЛКОВЕР АНДРІЙ ОЛЕКСАНДРОВИЧ

УДК 330.14:330.101.541(477)(043.3)

**ДЕТІНІЗАЦІЯ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ
В КОНТЕКСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
МАКРОЕКОНОМІЧНОЇ СТАБІЛЬНОСТІ**

Спеціальності 08.00.03 – економіка та управління
національним господарством; 08.00.08 – гроші, фінанси і кредит

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора економічних наук

Суми – 2021

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Київському національному університеті технологій і дизайну Міністерства освіти і науки України.

Науковий консультант – докторка економічних наук, професорка *Ольшанська Олександра Володимирівна*, Київський національний університет технологій і дизайну Міністерства освіти і науки України, декан факультету економіки та бізнесу.

Офіційні опоненти:

докторка економічних наук, професорка *Васильєва Тетяна Анатоліївна*, Сумський державний університет Міністерства освіти і науки України, директорка Навчально-наукового інституту бізнесу, економіки та менеджменту;

докторка економічних наук, професорка *Жилінська Оксана Іванівна*, Київський національний університет імені Тараса Шевченка Міністерства освіти і науки України, проректорка з наукової роботи;

докторка економічних наук, професорка *Славкова Олена Павлівна*, Сумський національний аграрний університет Міністерства освіти і науки України, завідувачка кафедри публічного управління та адміністрування.

Захист відбудеться 11 травня 2021 року о 10:00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 55.051.06 у Сумському державному університеті за адресою: 40000, м. Суми, вул. Петропавлівська, 57, зала засідань вченої ради.

Із дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Сумського державного університету за адресою: 40007, м. Суми, вул. Римського-Корсакова, 2.

Автореферат розісланий 9 квітня 2021 року.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради
доктор економічних наук, доцент

А. О. Бойко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Інтенсифікація розвитку фінансових ринків, поява інноваційних гібридних фінансових інструментів, а також зростання рівня діджиталізації економіки призвели до посилення процесів легалізації кримінальних доходів з відповідним зростанням обсягу тіньового сектору економіки. Так, за оцінками фахівців групи Світового банку, розмір тіньового сектору економіки за 1991–2019 рр. в середньому для 158 країн світу становив 30,9 %, тоді як для України – 48,9 %. Таке значне перевищення масштабів тінізації економіки України порівняно з середньосвітовим рівнем засвідчує низькі конкурентоспроможність та інвестиційну привабливість національної економіки, її слабку фіскальну та інституціональну ефективність, що цілком закономірно справляє негативний вплив на загальний стан макроекономічної стабільності (МС) країни. Активізація вищезазначених загроз, підсилена масштабною фінансіалізацією і діджиталізацією економіки, не лише є тригером деструктивних процесів в окремих секторах економіки країни, а й породжує широкомасштабну трансмісію цих шоків як у національному, так і в транскордонному вимірі. Саме тому розроблення комплексного методологічного підґрунтя та практичного інструментарію детінізації економіки в контексті забезпечення її МС повинна враховувати як індивідуальний, так і комплексний вплив фіскальних, інвестиційних, соціальних та інституціональних детермінант, який реалізується через відповідні канали.

Фундаментальні засади забезпечення МС національної економіки закладені в наукових працях таких закордонних учених: О. Бланшар, У. Бренсон, М. Вудфорд, Л. Де Мело, Ф. Мішкін, Р. Перотті, Дж. Стігліц, С. Фішер та ін. Досліджуваним проблематиці присвятили наукові праці й вітчизняні економісти, зокрема: Т. А. Васильєва, В. М. Геєць, О. В. Люльов, О. В. Ольшанська, О. П. Славкова, І. О. Школьник та ін. Вагомий внесок у розвиток теоретико-методологічних засад та методичного інструментарію детінізації економіки зробили зарубіжні дослідники Д. Бхаттачар'я, А. Дрехер, Д. Кауфман, Н. Лоайза, Дж. Томас, Ф. Шнайдер та ін., а також вітчизняні науковці, зокрема: А. О. Бойко, О. І. Жилінська, О. В. Кузьменко, С. В. Леонов, І. В. Тютюнник та ін.

Незважаючи на значний науковий доробок, остаточно не вирішеною залишається низка теоретичних і прикладних проблем, що стосуються визначення змістовних детермінант та підходу до оцінювання МС, обґрунтування логіко-структурних зв'язків у процесі детінізації національної економіки в контексті забезпечення МС, розвитку теоретико-методологічного забезпечення визначення впливу ключових детермінант інвестиційного, податкового, інституціонального та соціального каналів детінізації економіки, а також впливу розвитку фінансового сектору на волатильність МС країни тощо. Відсутність комплексного підходу до реалізації політики детінізації економіки в контексті забезпечення її МС обумовила актуальність дослідження, його мету, завдання і зміст.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тематика дослідження узгоджується з базовими положеннями резолюції № 1847 Парламентської асамблеї Ради Європи «Тіньова економіка: загрози демократії, розвитку та верховенству права», Національної економічної стратегії України на період до 2030 року (затвердженої Постановою Кабінету Міністрів України № 179 від 3 березня 2021 р.), Стратегії розвитку фінансового сектору України до 2025 року (затвердженої рішенням Правління Національного банку України № 1010-рш від 26 грудня 2019 року).

Дисертація виконана відповідно до актуальної тематики наукових досліджень, зокрема: до звіту за темою «Детермінанти трансформації економіки України в контексті реалізації Цілей сталого розвитку (макро-, мезо- та мікрорівень)» (Київський національний університет технологій і дизайну, номер д/р 0120U103028) увійшли пропозиції щодо визначення системного впливу різних каналів (податкового, інвестиційного, інституціонального, соціального) детінізації національної економіки на рівень МС в країні; за темою «Проблеми стратегічного розвитку національної економіки» (ГО «Фінансово-економічна наукова рада», номер д/р 0118U000788) – щодо комплексного оцінювання МС.

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є розроблення методологічних засад та методичного інструментарію розвитку механізму детінізації економіки України в контексті забезпечення її МС.

Поставлена мета зумовила необхідність вирішення таких завдань:

- уточнити змістовно-контекстуальні та еволюційні закономірності розвитку теорій тінізації економіки та забезпечення її МС;
- обґрунтувати логіко-структурні зв'язки, що виникають у процесі детінізації національної економіки в контексті забезпечення МС;
- розвинути методологічні засади комплексного оцінювання МС країни;
- поглибити методологічне підґрунтя виявлення причинно-наслідкових зв'язків між обсягами інвестиційних операцій та рівнем тінізації економіки;
- вдосконалити методологічні засади визначення допустимого з урахуванням таргетів детінізації економіки та забезпечення її МС обсягу інвестиційних операцій з ознаками фіктивності;
- поглибити методологію визначення причинно-наслідкових зв'язків між прямими податками і рівнями тінізації економіки та МС;
- розробити методологію оцінювання впливу непрямих податків на рівні тінізації економіки та МС країни;
- вдосконалити науково-методологічні засади оцінювання ефективності функціонування податкової системи і визначення її впливу на рівні тінізації економіки та МС країни;
- поглибити методологічні засади визначення впливу параметрів розвитку фінансового сектору на рівні тінізації та МС країни;
- вдосконалити методологію оцінювання значимості фінансових діджитал-інновацій у забезпеченні процесів детінізації економіки;

- розробити науково-методологічні засади визначення впливу якості соціального розвитку на рівні тінізації та МС країни;
- поглибити методологію визначення залежності результативності політики детінізації економіки від розвитку електронного врядування;
- розробити методологію обґрунтування детермінованості рівня МС від параметрів інвестиційного, податкового, інституціонального та соціального каналів детінізації економіки.

Об'єктом дослідження є економічні відносини, що виникають між органами державної влади та місцевого самоврядування, суб'єктами господарювання і домогосподарствами у процесі реалізації заходів, спрямованих на детінізацію економіки України в контексті забезпечення її МС.

Предметом дослідження є науково-методологічні засади та методичний інструментарій детінізації економіки України у контексті забезпечення її МС.

Методи дослідження. Методологічну основу дисертаційної роботи складають фундаментальні положення економічної теорії, макроекономіки, управління, державного регулювання економіки, економічного прогнозування, економіко-математичного моделювання, інвестування, теорії грошей, фінансів і кредиту, фінансового посередництва, а також науковий доробок із питань детінізації економіки країни в контексті забезпечення її МС.

Відповідно до визначених завдань використано такі методи дослідження: порівняльний, трендовий та бібліометричний аналіз – при виявленні змістовно-контекстуальних та еволюційних закономірностей розвитку теорії тінізації економіки; наукова абстракція, індукція, дедукція та системний аналіз – при дослідженні сутності МС, її складових та логіко-структурних взаємозв'язків між ними; лінійне моделювання – при оцінюванні інтегрального рівня МС країни; кореляційний аналіз і тестування Шапіро – Уїлка – при виявленні причинно-наслідкових зв'язків між обсягами інвестиційних операцій та рівнем тінізації економіки; ітераційний метод Брауна – Робінсона – при визначенні допустимого з урахуванням таргетів детінізації економіки та забезпечення її МС обсягу інвестиційних операцій з ознаками фіктивності; тестування Грейнджера та регресійне моделювання з фіксованими ефектами – при дослідженні причинно-наслідкових зв'язків між обсягами надходження прямих податків та рівнями тінізації економіки і МС країни; векторне авторегресійне моделювання – при врахуванні ланцюгового ефекту зміни рівнів тінізації економіки та МС країни, зумовлених впливом непрямих податків; Фішберна – при формуванні інтегрального показника ефективності функціонування податкової системи; дистрибутивно-лагове моделювання – при оцінюванні впливу параметрів розвитку фінансового сектору на рівні тінізації економіки та МС країни; регресійне моделювання на панельних даних із випадковими ефектами – при дослідженні взаємозв'язків між фінансовими діджитал-інноваціями та рівнем тінізації економіки; нелінійне моделювання – при визначенні перспектив зміни рівня тінізації економіки під впливом розвитку електронного врядування; структурне моделювання (МІМІС-

модель) – при оцінюванні залежності рівня МС країни від зміни параметрів інвестиційного, податкового, інституціонального та соціального каналів детінізації економіки. Розрахунки здійснено з використанням програмних продуктів STATISTICA 10, Stata 12/SE, бібліометричний аналіз – інструментарію VOSviewer v. 1.6.10, трендовий аналіз – інструментарію Google Trends.

Інформаційно-фактологічною базою дослідження були: закони України, укази Президента України, нормативні акти Кабінету Міністрів України, звітно-аналітичні дані Державної служби статистики України, Міністерства фінансів України, Національного банку України, Національної комісії з цінних паперів і фондового ринку України, Організації економічного співробітництва та розвитку, Світового банку, Міжнародного валютного фонду, Статистичної служби Європейського Союзу; результати наукових досліджень щодо питань детінізації національної економіки та забезпечення МС країни.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в розвитку теоретико-методологічних засад та методичного інструментарію детінізації економіки України в контексті забезпечення МС.

Найбільш вагомими науковими результатами дослідження є такі:

вперше:

– розроблено методологію оцінювання зв'язку непрямих податків із рівнями тінізації економіки та МС країни, що передбачає врахування впливу як циклічних, так і випадкових детермінант на результативні параметри на засадах векторного авторегресійного моделювання (VEC-модель), а також обґрунтування максимального часового лагу запізнення цього впливу. Це дозволило формалізувати функціональні залежності зміни рівнів тінізації економіки та МС країни залежно від трансформації цільових орієнтирів державної фіскальної політики у сфері непрямих податків;

– розроблено методологію дослідження впливу рівня тінізації економіки на соціальну детермінанту МС, що на основі результатів тестування на коінтегрованість та стаціонарність дозволило врахувати вплив явних і латентних закономірностей їх розвитку, побудувати імпульсну функцію відгуку індикаторів соціального розвитку країни на шоки, обумовлені тінізацією економіки (на основі авторегресійної моделі з розподілим лагом), а також визначити часові закономірності щодо зміни нерівномірності розподілу доходів населення, рівня середньої заробітної плати, Індексу людського розвитку;

– розроблено методологію визначення характеру та сили експліцитних та імпліцитних закономірностей взаємного впливу між каналами тінізації економіки (інвестиційний, податковий, соціальний, інституціональний) і рівнем МС, що базується на побудові системи симульативних рівнянь із застосуванням інструментарію MIMIC-моделювання. Це дозволило визначити як явні, так і латентні синергетичні ефекти їх когерентності та на цій основі обґрунтувати пріоритетність напрямків державної політики детінізації економіки в контексті забезпечення МС;

удосконалено:

– методологічне підґрунтя визначення допустимого обсягу інвестиційних операцій з ознаками фіктивності, що на відміну від існуючих базується на врахуванні поточних та ретроспективних таргетів рівнів детінізації економіки та МС країни і реалізовано на основі застосування інструментарію теорії ігор (ітераційний метод Брауна – Робінсона). Це дозволило виявити розбіжності між допустимим та фактичним обсягами інвестиційних операцій з ознаками фіктивності в Україні з урахуванням рівнів тіньових економічних операцій і МС в країні;

– методологічний базис обґрунтування причинно-наслідкових зв'язків між обсягами надходжень прямих податків і рівнями тінізації економіки й МС країни, що відрізняється від існуючих підтвердженням за допомогою тесту Грейнджера гіпотези щодо двостороннього впливу між досліджуваними процесами, а також формалізацією часового лагу відгуку зміни рівнів тінізації та МС країни у відповідь на зростання податкового навантаження з податку на прибуток підприємств, податку на доходи фізичних осіб і внесків на соціальне страхування. Це дозволило конкретизувати пріоритетність та часові особливості трансформації податкової політики держави у розрізі основних груп прямих податків з урахуванням необхідності детінізації національної економіки та забезпечення МС;

– методологію дослідження впливу ефективності функціонування податкової системи на рівні тінізації економіки та МС країни, що відрізняється від існуючих комплексним урахуванням на основі модифікованого методу найменших квадратів впливу на результативні показники параметрів ефективності інституційного середовища, адміністративної та соціальної результативності, а також загальної якості реалізації податкової політики, визначених шляхом бенчмаркінг-аналізу та інтегрованих у єдиний показник на основі адитивної згортки та формули Фішберна. Це дозволило окреслити фіскально-адміністративні драйвери підвищення результативності політики детінізації економіки та забезпечення МС країни;

– методологічні засади обґрунтування впливу параметрів розвитку фінансового сектору на динаміку тінізаційних процесів та зміну рівня МС, що відрізняється від існуючих системним поєднанням кореляційно-регресійного та дис-трибутивно-лагового моделювання на панельних даних із часовим лагом від 0 до 3 років. Це дозволило обґрунтувати у складі параметрів розвитку фінансового сектору драйвери та інгібітори процесів зменшення частки неформальної економіки та забезпечення МС, а також визначити часові інтервали їх максимального впливу на відповідні результативні параметри;

– методологічне обґрунтування ролі фінансових діджитал-інновацій (інвестиційних, страхових та банківських) у контексті зміни масштабу тіньового сектору економіки, що відрізняється від існуючих системною інтеграцією регресійного аналізу на панельних даних та тесту Хаусмана. Це дозволило ідентифікувати стратегічні вектори розвитку діджитал-сегмента ринків інвестиційних, страхових та банківських послуг з урахуванням пріоритетності таргету детінізації національної економіки;

– науково-методологічне підґрунтя сценарного моделювання критично необхідного рівня запровадження сервісів електронного врядування в країні, що на відміну від існуючих здійснено шляхом використання методу покрокового включення для песимістичного сценарію та побудови гребеневої регресії для оптимістичного сценарію. Це дозволило формалізувати бенчмарки під час реалізації державної політики цифрового розвитку, за яких мінімізується обсяг тіньової економіки в країні;

набули подальшого розвитку:

– логіко-структурна схема забезпечення МС економіки України на засадах детінізації економіки, що на відміну від існуючих базується на результатах структурування існуючого дослідницького доробку, відображає взаємозв'язки та взаємообумовленість елементів МС, параметрів їх кількісного оцінювання (визначені на засадах бенчмаркінг-аналізу) і загроз порушення МС, характеризується структурно-функціональною детермінованістю напрямків забезпечення МС у розрізі каналів детінізації національної економіки;

– науково-методологічне підґрунтя інтегрального оцінювання рівня МС, що відрізняється від існуючих підходом до якісної інтерпретації індикаторів прояву дисбалансів у соціально-економічному та фінансовому розвитку країни та їх подальшим узагальненням за допомогою формули Ерланга. Це дозволило здійснити ретроспективний та міждержавний порівняльний аналіз рівнів МС в Україні та країнах Європи, а також визначити пріоритети й бенчмарки реалізації державної макроекономічної політики;

– методологія дослідження причинно-наслідкових зв'язків між обсягами інвестиційних операцій та рівнем тінізації економіки, що відрізняється від існуючих урахуванням впливу прямих, портфельних та фінансових інвестицій на рівень неформальної економіки, а також обґрунтуванням часових інтервалів, через які вплив інвестиційних операцій на рівень тінізації є найбільшим. Це дозволило визначити найбільш уразливі до тінізаційних процесів інвестиційні операції та обґрунтувати на цій основі вектори трансформації інвестиційної політики країни.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що основні наукові положення дисертації доведено до рівня методичних розробок і практичних рекомендацій, які можуть бути використані: Міністерством розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України – при обґрунтування стратегічних пріоритетів економічного розвитку України та механізмів забезпечення МС; фінансовими регуляторами – під час реформування нормативно-правової бази їх діяльності та практичного інструментарію дестимуляції залучення фінансових посередників до тіньових операцій; громадськими організаціями та професійними об'єднаннями – у процесі моніторингу ефективності заходів державної політики у сфері детінізації економіки в контексті забезпечення її МС.

Пропозиції щодо системного врахування впливу різних каналів тінізації економіки (податкового, інвестиційного, інституціонального та соціального) на рівень МС країни впроваджено в діяльність Секретаріату Кабінету Міністрів України (довідка від 17.03.2021 р.); щодо ідентифікації найбільш деструктивних для

МС країни схем фіктивних інвестиційно-фінансових операцій із залученням банківських та небанківських фінансових посередників – в діяльність Національного банку України (довідка № 10-0007/13099 від 17.02.2021 р.); щодо градації за масштабом деструктивного впливу на МС країни схем здійснення фіктивних інвестиційних операцій із застосуванням інструментів фондового ринку – в діяльність Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку України (довідка № 07/3132 від 11.02.2021 р.); щодо оцінювання значимості для стабільності функціонування банку відповідності критеріям FATF у сфері протидії легалізації кримінальних доходів – у діяльність АТ «БАНК 3/4» (довідка від 28.01.2021 р., б/н); щодо визначення найбільш популярних схем тінзації доходів через податковий, інвестиційний, інституційний та соціальний канали, а також формалізації їх системного впливу на рівень МС в країні – в діяльність Компанії з управління активами «Діамант Інвест Менеджмент» (довідка № 01-12/20 від 17.12.2020 р.).

Результати дисертації використовуються в навчальному процесі Київського національного університету технологій і дизайну під час викладання дисциплін «Основи національної безпеки», «Фінансовий ринок» і «Фінанси» (довідка № 06-06/204 від 09.02.2021 р.).

Особистий внесок здобувача. Дисертаційна робота є завершеним науковим дослідженням. Наукові положення, розробки, результати, висновки і рекомендації, що виносяться на захист, одержані самостійно. Особистий внесок у працях, опублікованих у співавторстві, зазначено в списку публікацій.

Апробація результатів дисертації. Основні результати дисертації оприлюднені та отримали позитивну оцінку на 7 міжнародних і всеукраїнських наукових конференціях ([24–30] у наведеному в авторефераті списку праць).

Публікації. Основні результати дисертаційної роботи опубліковано в 30 наукових працях загальним обсягом 9,94 друк. арк., з яких особисто авторові належить 6,7 друк. арк., зокрема, 23 статті у наукових фахових виданнях України, що входять до міжнародних наукометричних баз даних, серед яких 1 – до бази даних Web of Science, 7 публікацій у збірниках матеріалів конференцій.

Структура та обсяг дисертації. Дисертаційна робота складається із вступу, п'яти розділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Повний обсяг дисертації – 423 стор., зокрема: 320 стор. основного тексту, 77 таблиць, 69 рисунків, 5 додатків та список використаних джерел, що налічує 349 найменувань.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У першому розділі «**Теоретико-методологічні засади детінізації економіки як інструмента забезпечення її макроекономічної стабільності**» здійснено змістовно-контекстуальний аналіз наукових досліджень із питань тінзації економіки, удосконалено методологію оцінювання МС, визначено логіко-структурну схему детінізації економіки в контексті забезпечення МС.

У роботі поглиблено теоретичні засади ідентифікації основних змістовних детермінант тіншової економіки на основі застосування інструментарію бібліометричного аналізу (за допомогою VOSviewer v. 1.6.10). Так, за результатами

формалізації контекстуальних особливостей досліджуваного поняття (на основі аналізу 5 361 наукової публікації, проіндексованої наукометричною базою даних Scopus, та 3 773 – Web of Science) обґрунтовано, що все більш популярним стає дослідження взаємозв'язку тінізації економіки з окремими параметрами розвитку фінансового ринку та діяльності фінансових посередників, соціальними аспектами, рівнем доходів населення, рівнем корупції, якістю державних інститутів. Зокрема, виявлено три основні кластери наукових досліджень, присвячених питанням тінізації економіки (рис. 1): 1) сфокусований на виявленні взаємозв'язку між рівнем тінізації економіки, ухиленням від сплати податків, податковою культурою, захистом прав інвесторів і корупцією; 2) акцентує увагу на наслідках диспропорцій ринку праці у розвитку неформальної економіки; 3) сконцентрований на інституціональних передумовах розвитку тіньової економіки. Виділені кластери відповідають основним каналам детінізації економіки – податково-інвестиційному, соціальному та інституціональному.

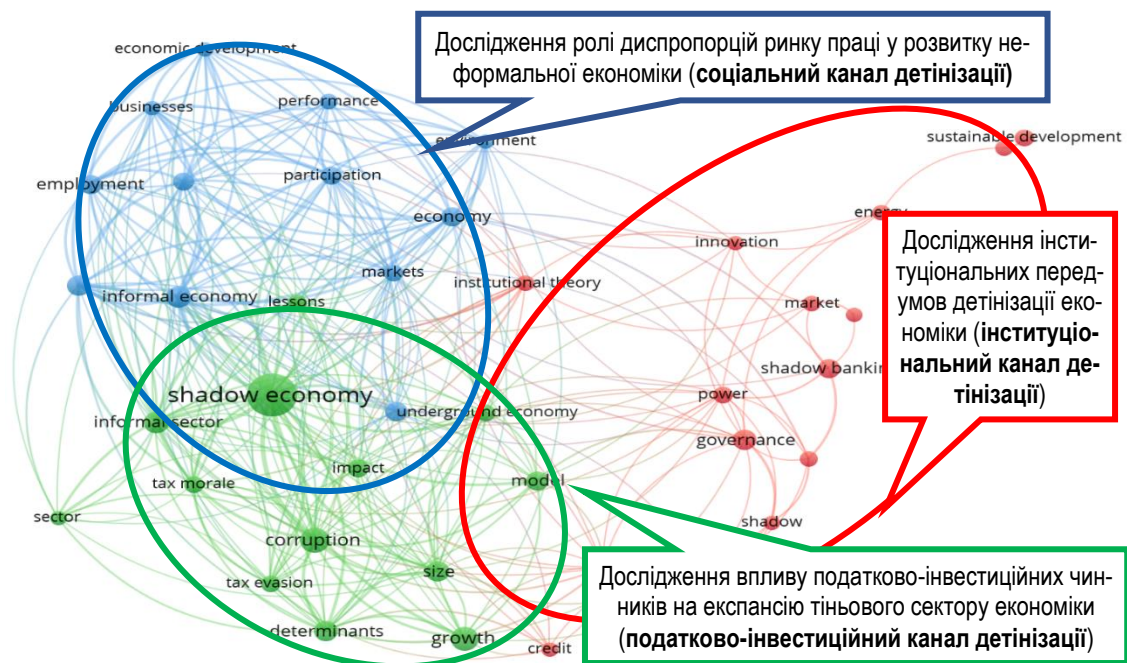

Рисунок 1 – Результати бібліометричного аналізу (з використанням VOSviewer v. 1.6.10) наукових досліджень з питань детінізації економіки

У той самий час проведений трендовий аналіз (Google Trends) засвідчив зростання кількості публікацій, присвячених тіньовій економіці, у 2014–2015 рр. Крім того, в цьому самому періоді відбулося зміщення акцентів наукових досліджень від проблематики оцінювання рівня тінізації економіки та його впливу на окремі соціально-економічні показники до розроблення практичних механізмів переходу від неформальної економіки до офіційної. У 2019 р. загальна кількість публікацій, присвячених аналізу тіньової економіки і проіндексованих наукоме-

тричною базою Web of Science, збільшилася на 95 % відносно рівня 2014 р., Scopus – на 29 %. Це засвідчує зростаючу значимість досліджуваної проблематики в національному й міжнародному контекстах і гостру необхідність виявлення нових та ефективних інструментів детінізації економіки.

У роботі також було виокремлено такі теорії походження тіньового сектору економіки: *теорію модернізації* – пов’язує досліджуване явище з низьким рівнем економічного розвитку країни та відсутністю сучасних методів державного управління; *неоліберальну теорію* – визначає тіньову економіку як наслідок надмірної централізації влади та втручання держави у функціонування вільного ринку, що формує стимули до незаконної комерційної діяльності; *теорію політичної економії* – передумовою виникнення тіньового сектору визначає надмірну економічну свободу та неспроможність вільного ринку нівелювати кризові явища за рахунок вбудованих стабілізаторів; *інституційну теорію* – визначає неформальну економіку як результат дисбалансу між вимогами законів і правил формальних інститутів влади та нормами, оцінками і переконаннями неформальних установ. Враховуючи те, що тіньова економіка – явище складне й багатоаспектне, спричинене негативною синергією комплексної дії низки передумов, неможливо встановити конкретну індивідуальну першопричину її розвитку, а варто розглядати її як похідну від комплексу детермінант. Таким чином, тіньову економіку запропоновано розуміти як економічні відносини між різними групами економічних агентів, які виникають у процесі здійснення комерційної діяльності поза межами державного контролю та нормативно-правового регулювання, що сприяє мультиканальній трансмісії шоків через податково-інвестиційний, соціальний та інституціональний канали та призводить до втрати частини ВВП країни й порушення її МС.

Поглиблений аналіз теоретичних засад розуміння сутності МС, її складових та кількісних параметрів їх оцінювання дозволив розробити логіко-структурну схему забезпечення МС економіки України на засадах детінізації економіки (рис. 2), яка на відміну від існуючих системно поєднує елементи МС, що перебувають у перманентній взаємодії та взаємообумовленості, кількісні параметри оцінювання кожного з них, відібрані за результатами бенчмаркінг-аналізу існуючих у світовій практиці підходів, а також визначені з урахуванням специфіки кожної зі складових МС загрози її порушення, ключове місце серед яких посідає тінізація економіки. Крім того, обґрунтовано механізми протидії деструктивному впливу детермінант, формалізованих з урахуванням результатів бібліометричного аналізу каналів детінізації економіки (податково-інвестиційного, соціального та інституціонального), що призводять до порушення МС країни.

Проведений у роботі порівняльний аналіз найбільш поширених підходів до визначення рівня МС дозволив сформулювати комплексний набір індикаторів кількісного її оцінювання, вдосконалити методологію їх нормалізації та згортки (рис. 3). За результатами розрахунку рівня МС для 11 країн Європи встановлено, що у 2019 році найвищий рівень аналізованого показника зафіксований у Чехії, Латвії, Литві, Естонії та Словенії – 0,840 од., тоді як найнижчий – в Угорщині

(0,528 од.). Натомість в Україні впродовж 2006–2019 рр. рівень МС коливався в межах 0,67–0,84 од., що характеризується як вище середнього та високий.

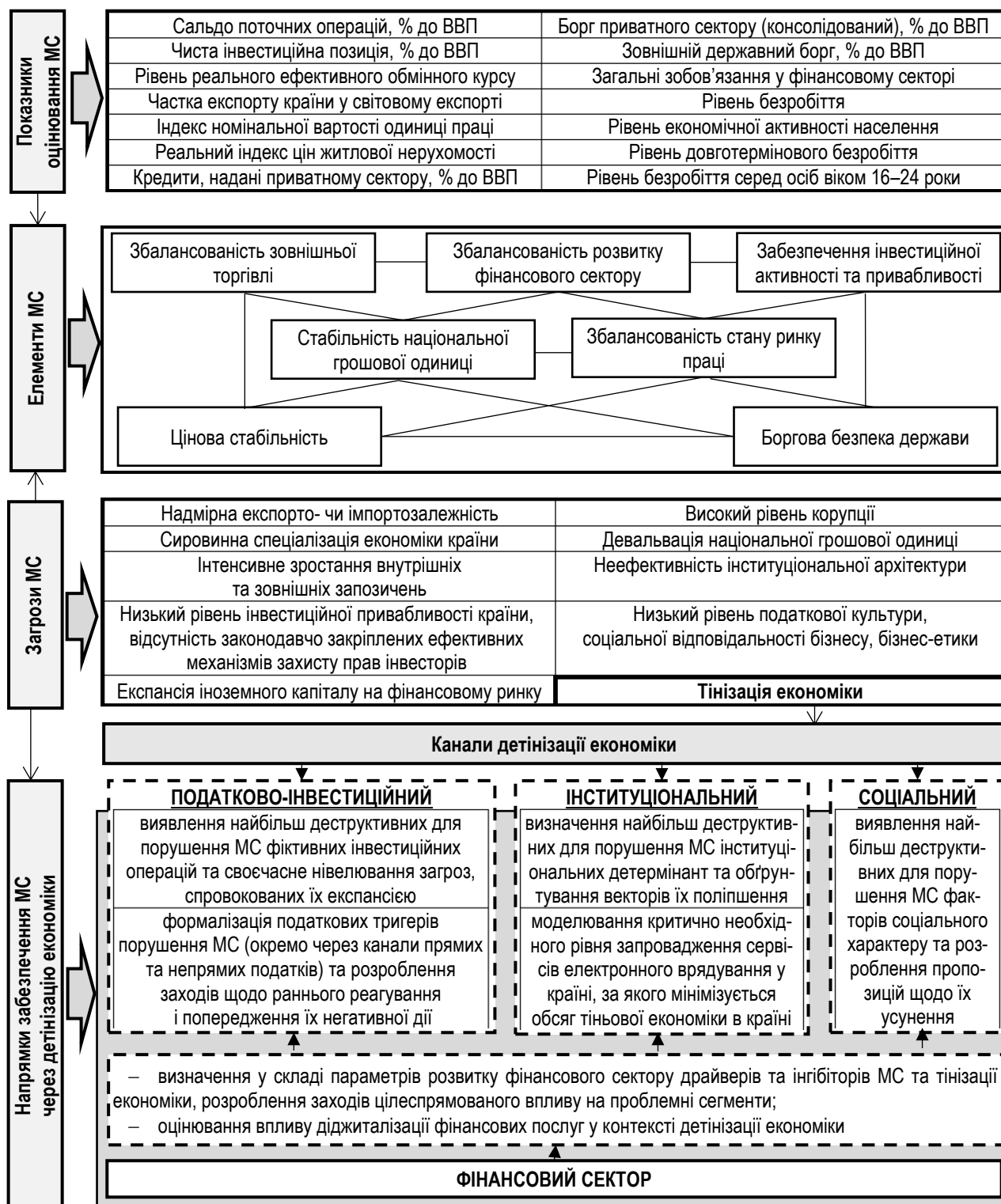

Рисунок 2 – Логіко-структурна схема забезпечення МС економіки України на засадах детінізації економіки

Інформаційна база дослідження

Індикатори МС: ковзна середня за 3 роки сальдо поточних операцій, % до ВВП (**CAB**), чиста інвестиційна позиція, % до ВВП (**INV**), зміна за 5 років реального ефективного обмінного курсу (**REER**), зміна за 5 років частки експорту країни у світовому експорті (**EXP**), зміна за 3 роки індексу номінальної вартості одиниці праці (**WG**), зміна за 1 рік реального індексу цін житлової нерухомості (**HPI**), кредити приватному сектору, % до ВВП (**CR**), борг приватного сектору, % до ВВП (**PSD**), зовнішній державний борг до ВВП (**DEBT**), ковзна середня за 3 роки рівня безробіття (**UNM**), зміна за 1 рік зобов'язань у фінансовому секторі (**FL**), зміна за 3 роки рівня економічної активності (**AC**), зміна за 3 роки рівня довготермінового безробіття (**LUR**), зміна за 3 роки рівня безробіття серед молоді (**YUNM**).

Географічна структура вибірки (11 країн): Естонія, Латвія, Литва, Польща, Угорщина, Україна, Словаччина, Словенія, Румунія, Хорватія, Чехія.

Часовий горизонт аналізу: 2005–2019 рр.

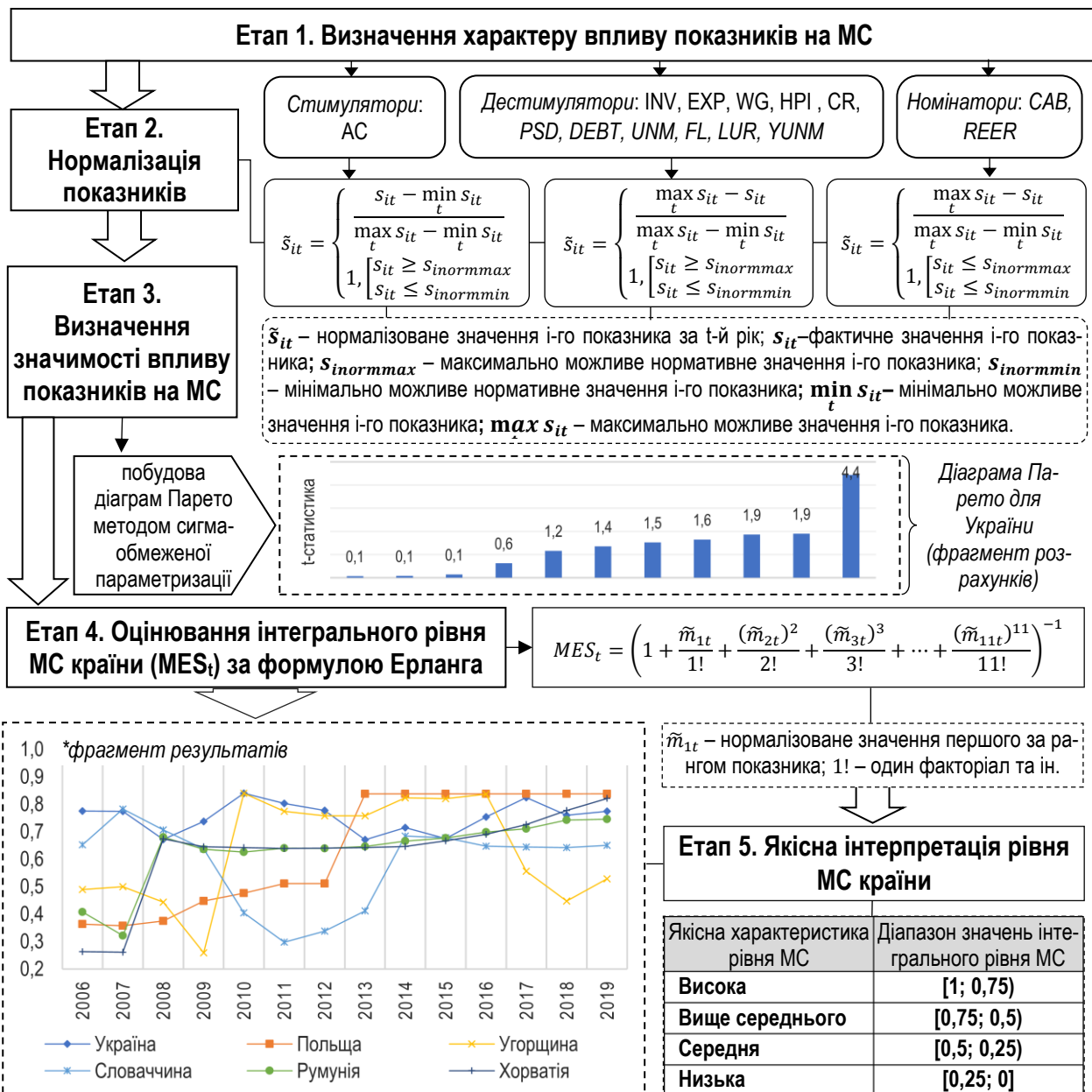

Рисунок 3 – Методологічні засади та результати оцінювання інтегрального рівня МС

У другому розділі **«Теоретико-методологічні засади формування інвестиційних каналів детінізації економіки»** вдосконалено теоретико-методологічне підґрунтя виявлення впливу інвестицій на рівень тінізації економіки, розроблено методологію визначення допустимого з урахуванням таргетів детінізації економіки та забезпечення МС обсягу інвестиційних операцій з ознаками фіктивності.

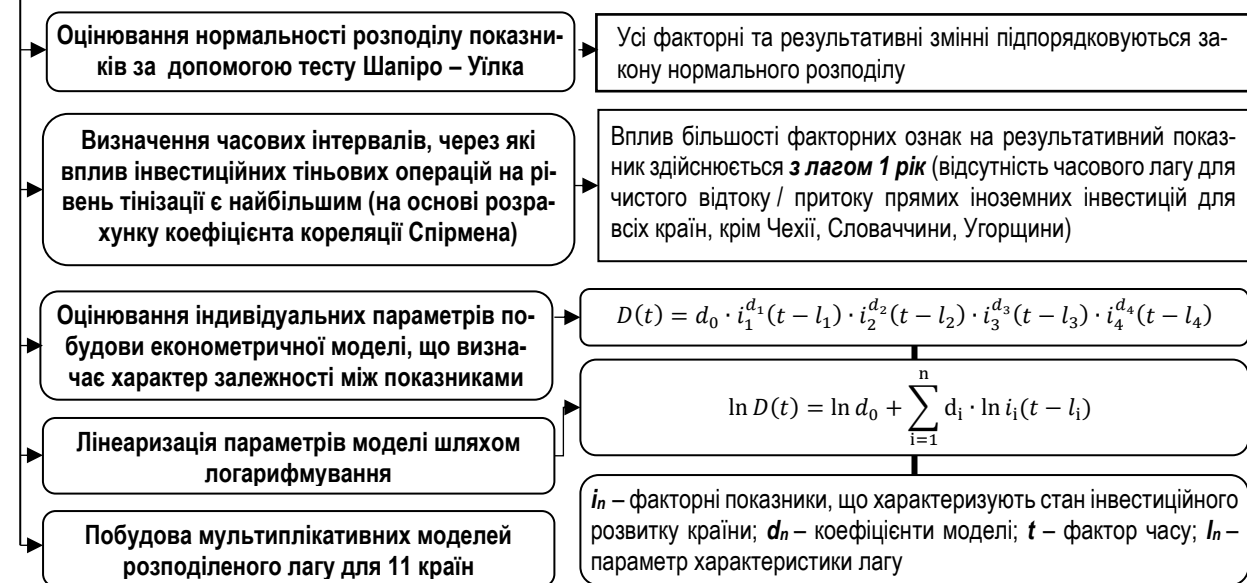
Проведений у роботі комплексний аналіз найбільш поширених інвестиційних схем тіньового виведення капіталу засвідчив, що ключову роль у цьому процесі відіграють формальні та латентні офшорні зони. Встановлено, що виведення капіталу з країни із застосуванням цього механізму відбувається через: реєстрацію компанії на території країни-офшора з подальшим здійсненням комерційної діяльності поза її межами; реєстрація бізнесу у юрисдикції із нижчим у порівнянні з вітчизняним рівнем податкового навантаження; реєстрація компанії на території з більш простими та привабливими правилами валютного та банківського регулювання. Таким чином, перманентна синхронізація вітчизняного законодавства у сфері регулювання контрольованих операцій до нових викликів зовнішнього середовища, а також його ефективно застосування є запорукою зменшення масштабів тіньового виведення капіталу.

За результатами узагальнення емпіричних напрацювань вітчизняних та закордонних науковців висунуто гіпотезу про наявність зв'язку між рівнем тінізації економіки та показниками інвестиційного розвитку країни, методологію перевірки справедливості якої наведено на рис. 4.

Практичні розрахунки для України та вибірки з 10 європейських країн (Польща, Чехія, Словаччина, Словенія, Румунія, Угорщина, Хорватія, Литва, Латвія та Естонія) за 2005–2019 рр. дозволили виявити такі закономірності: 1) зростання притоку та відтоку прямих іноземних інвестицій призводить до збільшення рівня тінізації економіки без запізнення у часі в Україні, Польщі, Словенії, Румунії, Хорватії, Литві, Латвії, Естонії, з часовим лагом 1 рік – Словаччині та Угорщині; 2) зміна обсягу чистих інвестицій в нефінансові активи супроводжується зміною рівня тінізації економіки з часовим лагом 1 рік; 3) вплив портфельних інвестицій на рівень тінізації економіки Польщі та Хорватії відбувається без часового лагу, для решти країн – із часовим лагом 1 рік; 4) найбільш масштабний вплив на рівень тінізації економіки здійснюють обсяги притоку та відтоку прямих іноземних інвестицій, тоді як обсяги портфельних інвестицій справляють менш істотний вплив.

Обґрунтовано, що виявлені залежності повинні слугувати основою для реалізації заходів підвищення рівня МС країни в контексті виведення частини інвестиційних потоків із тіні. Зокрема, посиленого контролю з боку профільних державних органів виконавчої влади потребують процеси притоку та відтоку прямих іноземних інвестицій з урахуванням масштабу їх потенційного дестабілізуючого впливу на МС країни.

Формування масиву даних: факторні показники – обсяг прямих іноземних інвестицій, чистий притік (i_1); обсяг чистих інвестицій в нефінансові активи (i_2); обсяги портфельних інвестицій (i_3); обсяг прямих іноземних інвестицій, чистий відтік (i_4). Результативний показник – рівень тінізації економіки, % до ВВП

Результати дослідження причинно-наслідкових зв'язків між обсягами інвестиційних операцій та рівнем тінізації економіки європейських країн за 2005–2019 рр.

Країна	i_1		i_2		i_3		i_4		Країна	i_1		i_2		i_3		i_4	
	d_{i1}	l_{i1}	d_{i2}	l_{i2}	d_{i3}	l_{i3}	d_{i4}	l_{i4}		d_{i1}	l_{i1}	d_{i2}	l_{i2}	d_{i3}	l_{i3}	d_{i4}	l_{i4}
Україна	0,37	0	0,21	1	0,17	1	0,33	0	Угорщина	0,31	1	0,23	1	0,19	1	0,27	1
Польща	0,21	0	0,17	1	0,19	0	0,25	0	Хорватія	0,29	0	0,21	1	0,17	0	0,22	0
Чехія	0,17	1	0,08	1	0,11	1	0,21	0	Литва	0,33	0	0,24	1	0,19	1	0,27	0
Словаччина	0,23	1	0,21	1	0,17	1	0,19	1	Латвія	0,24	0	0,17	1	0,21	1	0,29	0
Словенія	0,26	0	0,23	1	0,24	1	0,24	0	Естонія	0,26	0	0,15	1	0,20	1	0,31	0
Румунія	0,31	0	0,27	1	0,21	1	0,32	0									

Рисунок 4 – Методологічні засади та результати дослідження впливу інвестиційних операцій на рівень тінізації економіки

У роботі також запропоновано методологію визначення допустимого рівня інвестиційних операцій з ознаками фіктивності з урахуванням таргетів детнізації економіки та забезпечення МС (апробовано для України), що представлена на рис. 5. Приймаючи до уваги той факт, що найбільшою мірою тінізація інвестиційних операцій відбувається через офшорні території, обсяг інвестиційних операцій з ознаками фіктивності запропоновано визначати як сумарний вхідний та вихідний потік інвестицій між Україною і державами, що відповідно до національного законодавства віднесено до офшорних територій.

Емпірично доведено наявність нелінійної залежності між обсягом інвестиційних операцій з ознаками фіктивності та рівнями тінізації економіки і МС країни, що виступило основою для побудови оптимізаційної моделі. Зокрема, за результатами проведеного дослідження для України встановлено, що з урахуванням поточного та ретроспективного рівнів аналізованих параметрів у 2019 рр. для нашої держави оптимальним був обсяг інвестиційної діяльності з ознаками

фіктивності у розмірі 10,41 % від ВВП, за якого рівень тінізації національної економіки становив би 33,35 % від ВВП, а МС – 0,840 од., тобто перевищення фактичного значення рівня інвестиційних операцій з ознаками фіктивності над допустимим на 21,52 % призвело до втрати запасу МС України на 7,74 % та зростання обсягів неформальної економіки на 21,9 %. Таким чином, доведено, що неефективність системи державного регулювання легітимності інвестиційних операцій має значний деструктивний вплив на стан МС країни та активізує випереджальну тенденцію зростання тіньового сектору економіки.

Рисунок 5 – Методологія і результати визначення допустимого рівня інвестиційних операцій з ознаками фіктивності з урахуванням таргетів детінізації національної економіки та забезпечення МС України

У третьому розділі «Розвиток методологічного підґрунтя оцінювання податкових важелів забезпечення макроекономічної стабільності» розроблено методологію оцінювання впливу прямих і непрямих податків на рівні тінізації та

МС країни, поглиблено методологічне підґрунтя дослідження ефективності функціонування податкової системи та її впливу на рівні тінізації економіки та МС країни.

У контексті дослідження впливу прямих податків на рівні тінізації економіки та МС країни в роботі висунуто гіпотезу про двосторонній зв'язок між ними: зміна рівня податкового навантаження за прямими податками стимулює суб'єктів господарювання використовувати схеми ухилення від сплати податків та агресивного податкового планування, що обумовлює порушення стану фінансово-бюджетної та боргової стабільності країни, тоді як, з іншого боку, несприятлива макроекономічна ситуація істотно знижує спроможність економічних агентів своєчасно розраховуватися за своїми податковими зобов'язаннями. Для перевірки цієї гіпотези розроблено методологію дослідження причинно-наслідкових зв'язків між обсягами надходжень прямих податків (податок на прибуток підприємств, податок на доходи фізичних осіб, єдиний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування) та рівнями тінізації економіки та МС для України та 10 європейських країн за 2005–2019 рр. (рис. 6).

Розрахунки засвідчили, що для більшості аналізованих країн вплив обсягів надходжень від податку на прибуток підприємств на рівень тінізації економіки відбувається з часовим лагом 1 рік, податку на доходи фізичних осіб та внесків до фондів соціального страхування – 2 роки. На основі застосування тестів Бройша – Пагана, Хаусмана та Вальда визначено, що найбільш точно взаємозв'язок між обсягами надходжень від прямих податків та рівнями тінізації економіки й МС аналізованих країн описує модель із фіксованими індивідуальними ефектами. Результати моделювання засвідчили: 1) зростання обсягів надходжень із податку на прибуток підприємств на 1 % призводить до збільшення масштабів тінізації економіки Словенії на 4,62 % (найвище значення серед аналізованих країн), Естонії – на 0,033 % (мінімальне значення) та України – на 0,45 %, тоді як рівень МС підвищиться на 0,49 % в Україні, на 0,85 % – у Польщі (максимальне значення), та на 0,01 % – у Чехії (мінімальне значення); 2) збільшення на 1 % надходжень від податку на доходи фізичних осіб має найбільш масштабний серед країн вибірки вплив на тіньову економіку в Словенії (1,28 %), найменший – в Естонії (0,01 %), тоді як в Україні сила зв'язку є середньою і характеризує зростання результативного параметра на 0,59 %; взаємозв'язки цієї факторної змінної з рівнем МС є наступними: найсильніший – підтверджено для України (зростання рівня МС на 0,36 %), найслабший – у Литві (0,009 %); 3) зростання на 1 % обсягів надходжень від внесків до фондів соціального страхування має найсильніший вплив на рівень тіньової економіки в Україні – 0,48 %, найслабший – у Литві (0,01 %); на рівень МС – 0,26 % та 0,007 % відповідно (у тих самих країнах).

Одержані результати формують підґрунтя до прогнозування рівнів тінізації економіки та МС країни залежно від векторів трансформації податкової політики.

Етап 1. Формування системи показників: надходження від податку на прибуток підприємств (ППП), податку на доходи фізичних осіб (ПДФО), внесків до фондів соціального страхування (ЄСВ), рівні тінізації економіки (SE) та МС (MES)

Етап 2. Дослідження взаємозв'язку між показниками з урахуванням часових лагів

За допомогою тесту Грейнджера доведено причинно-наслідковий зв'язок між ППП, ПДФО, ЄСВ, SE, MES у різних часових горизонтах

	SE			MES		
	ППП – SE	ПДФО – SE	ЄСВ – SE	ППП – MES	ПДФО – MES	ЄСВ – MES
Україна	↔ (1)	↔ (2)	→ (1)	↔ (2)	↔ (2)	↔ (0)
Польща	↔ (1)	→ (2)	↔ (1)	↔ (2)	→ (2)	↔ (1)
Чехія	→ (1)	↔ (2)	↔ (1)	↔ (2)	↔ (1)	↔ (1)
Словаччина	↔ (1)	↔ (2)	↔ (1)	↔ (2)	↔ (2)	→ (1)
Словенія	→ (1)	↔ (1)	↔ (0)	→ (2)	→ (2)	↔ (1)
Румунія	↔ (1)	↔ (2)	↔ (1)	↔ (2)	↔ (1)	↔ (1)
Угорщина	–	↔ (2)	↔ (1)	→ (2)	↔ (2)	↔ (0)
Хорватія	↔ (1)	↔ (2)	↔ (1)	→ (2)	↔ (1)	→ (1)
Литва	→ (1)	↔ (2)	↔ (0)	→ (2)	→ (2)	↔ (0)
Латвія	↔ (1)	↔ (2)	↔ (1)	→ (2)	→ (2)	→ (1)
Естонія	→ (1)	↔ (2)	↔ (1)	↔ (1)	↔ (1)	↔ (1)

↔ – двосторонній зв'язок; → – односторонній зв'язок; «–» – зв'язок відсутній;

(1) – лаг, через який вплив обсягів надходжень від прямих податків на результативні показники є найбільшим

Етап 3. Вибір моделі, яка найбільш точно описує взаємозв'язок між обсягами надходжень прямих податків і рівнями тінізації економіки та МС країни

Модель наскрізної регресії
(тест Бройша – Пагана)

Модель регресії з фіксованими
індивідуальними ефектами
(тест Хаусмана)

Модель регресії з випадковими
індивідуальними ефектами
(тест Вальда)

Етап 4. Формалізація статистично підтверджених залежностей між обсягами надходжень прямих податків і рівнями тінізації економіки та МС країни (фрагмент)

Моделювання зв'язку між рівнем тінізації та обсягами надходжень прямих податків

$$SE_{UKR} = 4,2325 + 0,4546 \text{ ППП}_{t-1}$$

$$SE_{POL} = 2,2562 + 0,3689 \text{ ППП}_{t-1}$$

$$SE_{CZH} = 3,6254 + 0,1784 \text{ ППП}_{t-1}$$

$$SE_{SLV} = 4,5621 + 2,625 \text{ ППП}_{t-2}$$

$$SE_{SLN} = 4,8545 + 4,6248 \text{ ППП}_{t-1}$$

$$SE_{ROM} = 4,1452 + 0,8954 \text{ ППП}_{t-1}$$

$$SE_{CRT} = 1,5589 + 0,58921 \text{ ППП}_{t-1}$$

$$SE_{LT} = 3,5245 + 0,08655 \text{ ППП}_{t-1}$$

$$SE_{LAT} = 2,2425 + 0,03522 \text{ ППП}_{t-1}$$

$$SE_{EST} = 1,5479 + 0,03251 \text{ ППП}_{t-1}$$

$$SE_{UKR} = 3,2145 + 0,5895 \text{ ПДФО}_{t-2}$$

$$SE_{POL} = 1,6589 + 1,0246 \text{ ПДФО}_{t-2}$$

$$SE_{CZH} = 2,6241 + 0,09585 \text{ ПДФО}_{t-2}$$

$$SE_{SLV} = 1,7755 + 2,3655 \text{ ПДФО}_{t-2}$$

$$SE_{SLN} = 3,6548 + 1,2795 \text{ ПДФО}_{t-1}$$

$$SE_{ROM} = 4,3895 + 0,8256 \text{ ПДФО}_{t-2}$$

$$SE_{HRG} = 5,2562 + 0,3265 \text{ ПДФО}_{t-2}$$

$$SE_{CRT} = 1,2658 + 0,7855 \text{ ПДФО}_{t-2}$$

$$SE_{LT} = 2,3658 + 0,1256 \text{ ПДФО}_{t-2}$$

$$SE_{LAT} = 2,2555 + 0,2565 \text{ ПДФО}_{t-2}$$

$$SE_{EST} = 2,2734 + 0,0128 \text{ ПДФО}_{t-2}$$

Рисунок 6 – Методологія та результати дослідження причинно-наслідкових зв'язків між обсягами надходжень від прямих податків і рівнями тінізації економіки та МС країни

У роботі також висувається гіпотеза про наявність як прямого, так і опосередкованого ланцюгового зв'язку між надходженнями від непрямих податків та рівнями тінізації економіки та МС країни, перевірка достовірності якої проведена за допомогою побудови VEC-моделі для 11 країн світу за 2005–2019 рр. (рис. 7).

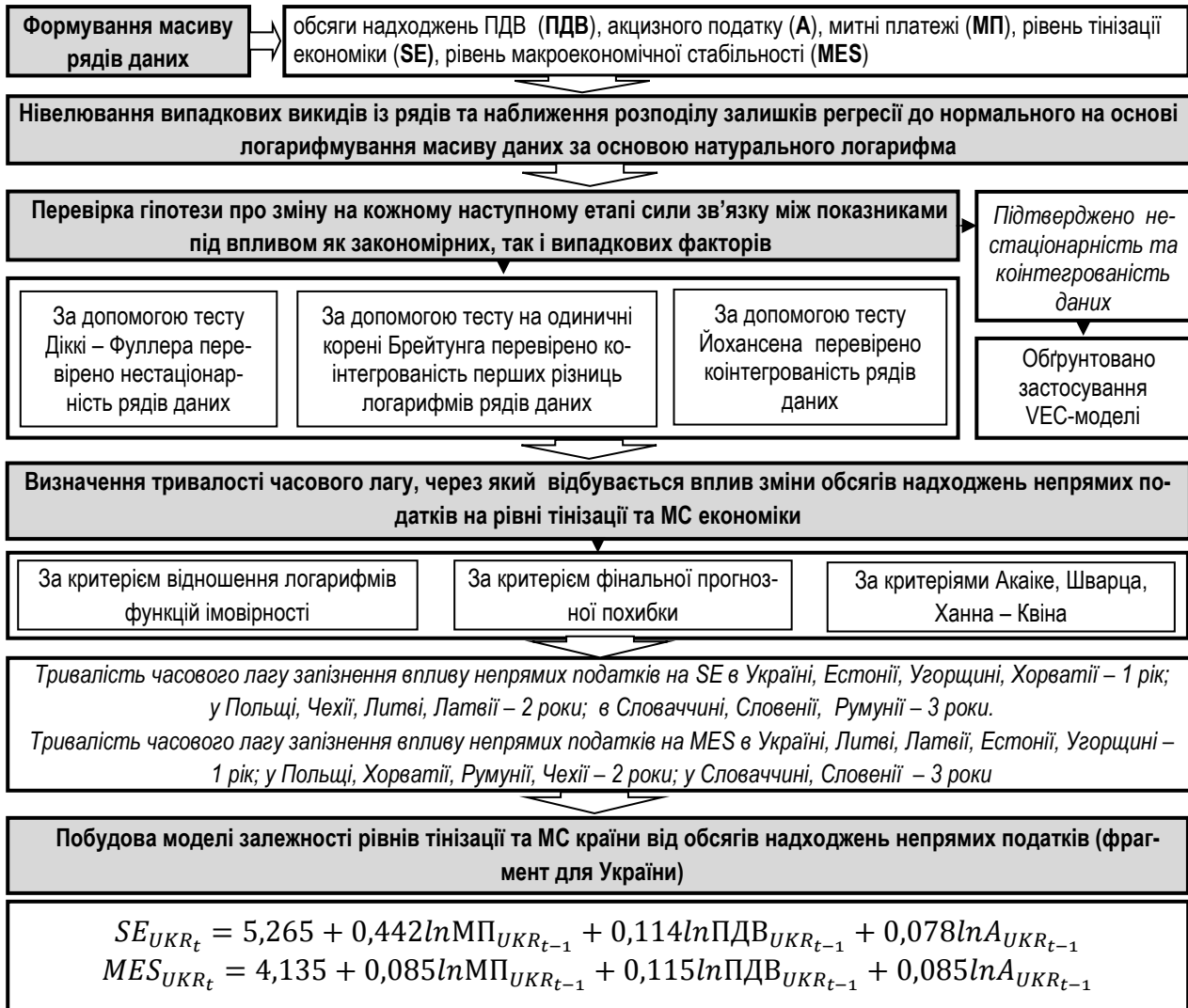

Рисунок 7 – Методологія та результати дослідження впливу обсягів надходжень від непрямих податків на рівні тінізації та МС країни

Результати проведеного аналізу стаціонарності та коінтегрованості рядів даних виступили основою вибору саме VEC-моделі для виявлення взаємозв'язків між досліджуваними параметрами. За результатами розрахунків тривалості часового лагу, через який вплив фіскальних змінних на кожен з результативних показників є максимальним, встановлено, що запізнення дії непрямих податків на рівень тінізації економіки в Україні, Естонії, Угорщині, Хорватії становить 1 рік; Польщі, Чехії, Литві, Латвії – 2 роки; Словаччині, Словенії, Румунії – 3 роки;

на рівень макроекономічної стабільності: в Україні, Литві, Латвії, Естонії, Угорщині – 1 рік; Польщі, Хорватії, Румунії, Чехії – 2 роки; Словаччині, Словенії – 3 роки.

Крім того, виявлено, що рівень тінізації вітчизняної економіки є найбільш чутливим до зміни надходжень митних платежів, зростання обсягів яких на 1 % зумовлює збільшення частки тіньового сектору у ВВП на 0,44 %, тоді як розширення надходжень від ПДВ призводить до підвищення рівня тінізації на 0,11 %, а акцизного податку – майже на 0,08 %. Водночас, у контексті забезпечення МС України важливіше значення має стабільність надходжень ПДВ, зростання яких на 1 % супроводжується збільшенням результативного параметра майже на 0,12 %, акцизний податок та митні платежі мають однакову силу впливу – 0,085 %. Виявлені закономірності дозволяють стверджувати, що у контексті забезпечення МС України об'єктом посиленої уваги повинні бути заходи поліпшення адміністрування ПДВ, спрямовані на активне запровадження процедур електронного податкового контролю, автоматизації процесів подання податкової звітності, правомірності розрахунку та відшкодування сум податку, тоді як у контексті детінізації національної економіки пріоритетним напрямком державної політики має бути покращення транспарентності та ефективності фіскального супроводження транскордонного переміщення товарів і послуг.

У контексті мінімізації деструктивного впливу податкових детермінант тінізації економіки на рівень МС країни важливого значення набуває оцінювання ефективності функціонування податкової системи, у межах якого запропоновано враховувати:

1) інституціональну якість державної економічної політики, яку запропоновано оцінювати як суму добутоків нормалізованих значень індексів легкості ведення бізнесу, сприяння корупції, ефективності уряду, загальної конкурентоспроможності, верховенства права;

2) соціальну результативність податкової політики – сума добутоків нормалізованих значень обсягу державних витрат на освіту (% ВВП), валової середньої щомісячної заробітної плати, рівня безробіття, індексу людського розвитку, коефіцієнта Джині;

3) адміністративну результативність податкової політики – сума добутоків нормалізованих значень суми адміністративних штрафів та інших санкцій, суми конфіскованого майна, суми конфіскованої валюти);

4) загальну якість побудови податкової політики держави – сума добутоків нормалізованих значень рівня податкового навантаження, індексу ефективності податкової системи, темпів зміни співвідношення обсягу податкових надходжень до ВВП країни.

Приведення вищенаведених складових до співставного вигляду здійснено за допомогою процедури нормалізації з відомим математичним сподіванням та дисперсією. Інтегральний показник ефективності функціонування податкової

системи розраховано за допомогою методу адитивної згортки з визначенням вагових коефіцієнтів на основі формули Фішберна. Пріоритетність часткових індикаторів встановлена за допомогою методу експертних оцінок.

Результати розрахунків для України та 10 європейських країн за 2005–2019 рр. (табл. 1) засвідчили, що найбільш ефективно функціонуючими є податкові системи Польщі, Чехії, Литви та Латвії (значення інтегрального показника для цих країн перевищують 63 од.), тоді як менш ефективними виявилися податкові системи Словаччини, Угорщини, Естонії. Інтегральний показник ефективності функціонування податкової системи України є найнижчим серед всієї вибірки країн і за аналізований період не перевищував 42 од.

Таблиця 1 – Результати оцінювання ефективності функціонування податкової системи в Україні та країнах світу за 2005–2019 рр.

	Україна	Польща	Чехія	Словаччина	Словенія	Румунія	Угорщина	Хорватія	Литва	Латвія	Естонія
2005	35,32	56,72	63,64	50,78	49,18	54,51	52,76	51,37	57,92	67,62	52,76
2006	38,82	62,34	69,95	55,81	54,05	59,91	57,99	56,46	63,66	74,33	57,99
2007	39,53	63,48	71,22	56,83	55,04	61,00	59,05	57,49	64,82	75,68	59,05
2008	39,89	63,59	71,52	57,13	55,28	61,29	59,37	57,69	65,01	75,94	59,37
2009	41,31	64,39	71,89	57,51	55,59	61,64	59,76	57,93	65,26	76,26	59,76
2010	41,53	64,89	72,48	58,11	56,05	62,20	60,38	57,32	65,64	76,76	60,38
2011	40,43	65,54	72,48	58,11	56,05	62,20	60,38	58,52	65,64	76,77	60,38
2012	40,38	65,30	72,31	57,94	55,93	62,04	60,22	58,41	65,54	76,62	60,22
2013	40,37	65,58	72,64	58,27	56,19	62,35	60,56	58,43	65,76	76,90	60,56
2014	40,20	65,62	72,69	58,32	56,23	62,39	60,60	58,45	65,78	76,94	60,60
2015	40,93	65,83	72,94	58,58	56,44	62,64	60,88	59,02	65,95	77,16	60,88
2016	41,12	66,32	73,51	59,15	56,89	63,18	61,47	59,32	66,32	77,65	61,47
2017	40,97	66,16	73,34	58,98	56,75	63,01	61,29	59,27	66,21	77,49	61,29
2018	40,83	65,83	72,94	58,58	56,44	62,64	60,88	59,68	65,95	77,16	60,88
2019	41,69	67,21	74,47	59,81	57,63	63,96	62,16	60,93	67,34	78,78	62,16

Результати оцінювання впливу інтегрального показника ефективності функціонування податкової системи на рівень тінізації економіки засвідчили обернений зв'язок між ними, а саме: підвищення ефективності функціонування податкової системи в Україні на 1 % призводить до скорочення рівня тінізації економіки на 1,11%, що є найнижчим показником серед аналізованих країн (1,23 % – в Чехії; 1,25 % – в Литві та Румунії). У той же час, на МС країни поліпшення ефективності функціонування податкової системи має позитивний вплив: зростання факторної змінної на 1 % приводить до підвищення результативного показника в Україні на 1,23 %, Словенії – на 1,32 %, Румунії – на 1,33 %. Крім того, обґрунтовано, що драйвером підвищення МС країни та детінізації економіки є поліпшення адміністративної складової податкової політики (посилення контролю за діяльністю економічних суб'єктів, удосконалення системи фінансового моніторингу, поліпшення рівня податкової дисципліни платників податків, зростання їх правової культури та грамотності, реалізація заходів з популяризації важливості додержання податкового законодавства), тоді як інгібіторами – високий рівень корупції та надмірне податкове навантаження.

У четвертому розділі «Дослідження ролі фінансового сектору у процесах детінізації економіки та забезпечення її макроекономічної стабільності» досліджено причинно-наслідкові зв'язки між параметрами розвитку фінансового сектору та рівнями тінізації економіки і МС країни, обґрунтовано вплив фінансових інновацій на активізацію тінізаційних процесів в економіці.

Комплексний аналіз теоретичних та емпіричних досліджень щодо формалізації причинно-наслідкових зв'язків між параметрами розвитку фінансового сектору та рівнями тінізації економіки і МС країни засвідчив відсутність уніфікованого погляду науковців щодо цього питання. У роботі запропоновано методологію обґрунтування впливу параметрів розвитку фінансового сектору на інтенсивність процесів тінізації та дестабілізації національної економіки, що реалізовано шляхом тестування 16 гіпотез для кожної результативної змінної на основі системного поєднання кореляційного аналізу та дистрибутивно-лагового моделювання (парні регресійні рівняння на панельних даних із лагом від 0 до 3 років). За результатами розрахунків для України та вибірки з 10 європейських країн (Польща, Чехія, Словаччина, Словенія, Румунія, Угорщина, Хорватія, Литва, Латвія та Естонія) за 2005–2019 рр. (табл. 2) встановлено: 1) розвиток фінансового сектору має більш тісний взаємозв'язок з рівнем тінізації економіки, ніж із МС; 2) емпірично підтверджено релевантність часового лагу відгуку результативних параметрів на дію факторних змінних 0 та 2 роки, тоді як лаги в 1 та 3 роки виявилися статистично не значимими; 3) серед інгібіторів зростання рівня тіньової економіки (без лагу) можна відмітити збільшення рівня концентрації банківського сектору та капіталізації банків, рентабельності їх активів і капіталу, Z-score, тоді як приріст співвідношення активів пенсійних фондів до ВВП стримує зростання частки неформальної економіки з лагом 2 роки; 4) драйверами зростання нелегальних операцій виступає розширення мережі відділень банків, їх кредитна експансія (особливо проблемних активів), активізація розвитку сегмента life страхових компаній (без лагу), тоді як інтенсифікація діяльності non-life страхових компаній стимулює розвиток тіньового сектору економіки з лагом у 2 роки; 5) зростання мережі банкоматів, капіталізації банків, фінансової стійкості банківської системи (Z-score) та розвиток інституту пенсійних фондів без часового лагу позитивно впливає на МС країни; 6) зростання мережі відділень банків, співвідношення кредитів до депозитів, а також розвиток сегмента страхування життя активізують негативні імпульси для МС без часового запізнення, тоді як нарощування в кредитному портфелі банку проблемних активів з лагом у 2 роки погіршує стан МС країни.

Приймаючи до уваги помітно вищий масштаб когерентності параметрів розвитку фінансового сектору саме з рівнем тінізації економіки, у роботі розроблено методологічне підґрунтя виявлення взаємозв'язків між інтенсивністю експансії різних видів фінансових діджитал-інновацій (інвестиційних, страхових, банківських і фінансових в цілому) і зміною питомої ваги тіньового сектору економіки у ВВП, що поєднує інструментарій панельного регресійного моделювання та тесту Хаусмана (рис. 8).

Таблиця 2 – Результати оцінювання впливу параметрів розвитку фінансового сектору на рівні тінізації та МС 11 європейських країн (у т. ч. України) за 2005–2019 рр.

Показник характеристики розвитку фінансового сектору	Статус гіпотези	Напрямок зв'язку	Коефіцієнт	Часовий лаг відгуку	Статус гіпотези	Напрямок зв'язку	Коефіцієнт	Часовий лаг відгуку
	<i>Результативна змінна – рівень тінізації економіки</i>				<i>Результативна змінна – рівень МС</i>			
Рівень концентрації активів 5 найбільшими банками	підтверджена	обернений	-0,074***	0	не підтверджена	–	–	–
Рівень концентрації банківської системи	підтверджена	обернений	-0,056***	0	не підтверджена	–	–	–
Кількість банкоматів на 100 тис. дорослих	не підтверджена	–	–	–	підтверджена	прямий	0,002**	0
Кількість відділень банків на 100 тис. дорослих	підтверджена	прямий	0,078***	0	підтверджена	обернений	-0,009***	0
Співвідношення капіталу банків до їх активів	підтверджена	обернений	-0,413***	0	підтверджена	прямий	0,034***	0
Відношення регуляторного капіталу до активів, зважених за ризиком	підтверджена	обернений	-0,107***	0	підтверджена	прямий	0,018***	0
Співвідношення витрати-доходи банків	підтверджена	обернений	-0,047**	2	не підтверджена	–	–	–
Співвідношення кредити-депозити банків	підтверджена	прямий	0,013***	0	підтверджена	обернений	-0,002***	0
Співвідношення «поганих» кредитів до загальних кредитів	підтверджена	прямий	0,104***	0	підтверджена	обернений	-0,004**	2
ROA банків	підтверджена	обернений	-0,226***	0	не підтверджена	–	–	–
ROE банків	підтверджена	обернений	-0,030***	0	не підтверджена	–	–	–
Z-score	підтверджена	обернений	-0,552***	0	підтверджена	прямий	0,010*	0
Співвідношення активів СК до ВВП	підтверджена	прямий	0,053***	0	не підтверджена	–	–	–
Співвідношення премій СК-life до ВВП	підтверджена	прямий	1,694***	0	підтверджена	обернений	-0,103***	0
Співвідношення премій СК non-life до ВВП	підтверджена	прямий	1,510**	2	не підтверджена	–	–	–
Співвідношення активів пенсійних фондів до ВВП	підтверджена	обернений	-0,099***	2	підтверджена	прямий	0,008***	0

Примітки: ROA / ROE – рентабельність активів / капіталу; СК – страхова компанія; ***, **, * – статистична значимість коефіцієнту при факторній змінній моделі на довірчому інтервалі 1 %, 5 % та 10 % відповідно

Інформаційна база дослідження		Методичні основи дослідження																															
Географічна структура вибірки (33 країни): Австрія, Албанія, Бельгія, Болгарія, Великобританія, Греція, Данія, Естонія, Ірландія, Ісландія, Іспанія, Італія, Кіпр, Латвія, Литва, Люксембург, Мальта, Нідерланди, Німеччина, Норвегія, Польща, Португалія, Румунія, Словаччина, Словенія, Туреччина, Угорщина, Фінляндія, Франція, Хорватія, Чехія, Швейцарія, Швеція. Часовий діапазон: 2016-2019 рр.		Методи дослідження: виявлення взаємозв'язків – регресійне моделювання на панельних даних. Специфікація моделі: з випадковими ефектами (ідентифіковано за допомогою тесту Хаусмана). Програмне забезпечення: Stata 12.0/SE																															
Основні параметри моделі Факторні змінні Результативна змінна: <i>SE</i> – питома вага тіньового сектору економіки у ВВП, % <i>INV</i> – питома вага у загальній структурі фізичних осіб, що купували або продавали акції, облигації, цінні папери чи здійснювали інші інвестиційні операції через мережу Інтернет, %; <i>INS</i> – питома вага у загальній структурі фізичних осіб, що купували або поновлювали існуючі страхові поліси, включаючи ті, що пропонуються у вигляді пакета разом з іншою послугою (наприклад, страхування подорожей, що пропонується разом із квитком на літак) через мережу Інтернет, %; <i>BANK</i> – питома вага у загальній структурі фізичних осіб, що отримували позики або кредити від банків чи інших фінансових посередників через мережу Інтернет, %; <i>FIN</i> – питома вага у загальній структурі фізичних осіб, що здійснювали принаймні одну з вищенаведених фінансових операцій через мережу Інтернет, %; <i>Branch</i> – кількість відділень банків у розрахунку на 100 тис. осіб дорослого населення; <i>Int</i> – питома вага у загальній структурі фізичних осіб, що користуються Інтернетом.																																	
Результати моделювання впливу інвестиційних діджитал-інновацій на тіньову економіку	<table border="1"> <thead> <tr> <th>Змінні</th> <th>Коеф. при регресорі</th> <th>Стандартне відхилення</th> <th>t-значення</th> <th>p-значення</th> <th>Значущість регресора</th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td>INV</td> <td>-0,143</td> <td>0,077</td> <td>-1,87</td> <td>0,062</td> <td>0,90</td> </tr> <tr> <td>Branch</td> <td>0,050</td> <td>0,023</td> <td>-2,20</td> <td>0,028</td> <td>0,95</td> </tr> <tr> <td>Int</td> <td>-0,123</td> <td>0,020</td> <td>-6,09</td> <td>0,000</td> <td>0,99</td> </tr> <tr> <td>Константа</td> <td>29,689</td> <td>2,317</td> <td>12,81</td> <td>0,000</td> <td>0,99</td> </tr> </tbody> </table>	Змінні	Коеф. при регресорі	Стандартне відхилення	t-значення	p-значення	Значущість регресора	INV	-0,143	0,077	-1,87	0,062	0,90	Branch	0,050	0,023	-2,20	0,028	0,95	Int	-0,123	0,020	-6,09	0,000	0,99	Константа	29,689	2,317	12,81	0,000	0,99	Зростання масштабів інвестиційних діджитал-інновацій на 1 % приводить до зменшення тіньової економіки на 0,14 %	
Змінні	Коеф. при регресорі	Стандартне відхилення	t-значення	p-значення	Значущість регресора																												
INV	-0,143	0,077	-1,87	0,062	0,90																												
Branch	0,050	0,023	-2,20	0,028	0,95																												
Int	-0,123	0,020	-6,09	0,000	0,99																												
Константа	29,689	2,317	12,81	0,000	0,99																												
Результати моделювання впливу страхових діджитал-інновацій на тіньову економіку	<table border="1"> <thead> <tr> <th>Змінні</th> <th>Коеф. при регресорі</th> <th>Стандартне відхилення</th> <th>t-значення</th> <th>p-значення</th> <th>Значущість регресора</th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td>INS</td> <td>-0,068</td> <td>0,025</td> <td>-2,68</td> <td>0,007</td> <td>0,99</td> </tr> <tr> <td>Branch</td> <td>0,047</td> <td>0,022</td> <td>-2,14</td> <td>0,032</td> <td>0,95</td> </tr> <tr> <td>Int</td> <td>-0,111</td> <td>0,020</td> <td>-5,61</td> <td>0,000</td> <td>0,99</td> </tr> <tr> <td>Константа</td> <td>28,950</td> <td>2,244</td> <td>12,90</td> <td>0,000</td> <td>0,99</td> </tr> </tbody> </table>	Змінні	Коеф. при регресорі	Стандартне відхилення	t-значення	p-значення	Значущість регресора	INS	-0,068	0,025	-2,68	0,007	0,99	Branch	0,047	0,022	-2,14	0,032	0,95	Int	-0,111	0,020	-5,61	0,000	0,99	Константа	28,950	2,244	12,90	0,000	0,99	Зростання масштабів страхових діджитал-інновацій на 1 % приводить до зменшення тіньової економіки на 0,07 %	
Змінні	Коеф. при регресорі	Стандартне відхилення	t-значення	p-значення	Значущість регресора																												
INS	-0,068	0,025	-2,68	0,007	0,99																												
Branch	0,047	0,022	-2,14	0,032	0,95																												
Int	-0,111	0,020	-5,61	0,000	0,99																												
Константа	28,950	2,244	12,90	0,000	0,99																												
Результати моделювання впливу банківських діджитал-інновацій на тіньову економіку	<table border="1"> <thead> <tr> <th>Змінні</th> <th>Коеф. при регресорі</th> <th>Стандартне відхилення</th> <th>t-значення</th> <th>p-значення</th> <th>Значущість регресора</th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td>BANK</td> <td>0,026</td> <td>0,067</td> <td>0,39</td> <td>0,697</td> <td>–</td> </tr> <tr> <td>Branch</td> <td>0,047</td> <td>0,023</td> <td>-2,06</td> <td>0,040</td> <td>0,95</td> </tr> <tr> <td>Int</td> <td>-0,129</td> <td>0,020</td> <td>-6,34</td> <td>0,000</td> <td>0,99</td> </tr> <tr> <td>Константа</td> <td>29,145</td> <td>2,330</td> <td>12,51</td> <td>0,000</td> <td>0,99</td> </tr> </tbody> </table>	Змінні	Коеф. при регресорі	Стандартне відхилення	t-значення	p-значення	Значущість регресора	BANK	0,026	0,067	0,39	0,697	–	Branch	0,047	0,023	-2,06	0,040	0,95	Int	-0,129	0,020	-6,34	0,000	0,99	Константа	29,145	2,330	12,51	0,000	0,99	Не виявлено статистично значимого зв'язку між зміною масштабів банківських діджитал-інновацій та тіньовою економікою	
Змінні	Коеф. при регресорі	Стандартне відхилення	t-значення	p-значення	Значущість регресора																												
BANK	0,026	0,067	0,39	0,697	–																												
Branch	0,047	0,023	-2,06	0,040	0,95																												
Int	-0,129	0,020	-6,34	0,000	0,99																												
Константа	29,145	2,330	12,51	0,000	0,99																												
Результати моделювання впливу фінансових діджитал-інновацій на тіньову економіку	<table border="1"> <thead> <tr> <th>Змінні</th> <th>Коеф. при регресорі</th> <th>Стандартне відхилення</th> <th>t-значення</th> <th>p-значення</th> <th>Значущість регресора</th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td>FIN</td> <td>-0,055</td> <td>0,024</td> <td>-2,31</td> <td>0,021</td> <td>0,95</td> </tr> <tr> <td>Branch</td> <td>0,050</td> <td>0,022</td> <td>-2,28</td> <td>0,023</td> <td>0,95</td> </tr> <tr> <td>Int</td> <td>-0,112</td> <td>0,020</td> <td>-5,47</td> <td>0,000</td> <td>0,99</td> </tr> <tr> <td>Константа</td> <td>29,027</td> <td>2,268</td> <td>12,80</td> <td>0,000</td> <td>0,99</td> </tr> </tbody> </table>	Змінні	Коеф. при регресорі	Стандартне відхилення	t-значення	p-значення	Значущість регресора	FIN	-0,055	0,024	-2,31	0,021	0,95	Branch	0,050	0,022	-2,28	0,023	0,95	Int	-0,112	0,020	-5,47	0,000	0,99	Константа	29,027	2,268	12,80	0,000	0,99	Зростання масштабів фінансових діджитал-інновацій на 1 % приводить до зменшення тіньової економіки на 0,06 %	
Змінні	Коеф. при регресорі	Стандартне відхилення	t-значення	p-значення	Значущість регресора																												
FIN	-0,055	0,024	-2,31	0,021	0,95																												
Branch	0,050	0,022	-2,28	0,023	0,95																												
Int	-0,112	0,020	-5,47	0,000	0,99																												
Константа	29,027	2,268	12,80	0,000	0,99																												

Рисунок 8 – Методологія та результати моделювання впливу різних видів фінансових діджитал-інновацій на тіньову економіку

Моделювання на основі панельних даних, сформованих у розрізі вибірки з 33 країн світу за 2016–2019 рр., засвідчило, що збільшення питомої ваги фізичних осіб, які здійснювали інвестиційні та страхові фінансові операції через мережу Інтернет, обумовлює скорочення частки тіньового сектору економіки у

ВВП на 0,14 % та 0,07 % відповідно, тоді як банківські діджитал-інновації не мають статистично значущого зв'язку з результативним показником. Крім того, встановлено, що розширення мережі філій банків призводить до зростання питомої ваги неформальної економіки, тоді як підвищення чисельності фізичних осіб, що користуються Інтернетом, активізує протилежні процеси. Таким чином, одержані емпіричні результати переконливо свідчать, що фінансові діджитал-інновації є інгібіторами процесів тінізації економіки, що дозволяє відмітити необхідність подальшої віртуалізації ринку інвестиційних та страхових послуг, тоді як для банківського сектору більш прийнятним стратегічним вектором розвитку повинне стати зменшення кількості відділень банків з поступовим впровадженням віддалених інноваційних діджитал-технологій.

У п'ятому розділі «**Розвиток соціально-інституціональних передумов забезпечення макроекономічної стабільності країни**» визначено вплив соціальних факторів, якості інституціональної інфраструктури та електронного врядування на процеси тінізації економіки та забезпечення її МС, розроблено методологію виявлення напрямків та ступеня інтенсивності взаємного впливу між каналами тінізації економіки на МС.

Розроблено методологію дослідження впливу тінізації економіки на індикатори соціального розвитку країни (рис. 9). В основі вибору детермінант соціального розвитку країни покладено перевірку таких гіпотез: 1) тінізація національної економіки зумовлює зниження рівня бідності в країні за рахунок покращення матеріального добробуту населення; 2) низький рівень матеріального добробуту населення знижує довіру до державних інституцій та формує передумови до пошуку додаткового заробітку з легальних і нелегальних джерел); 3) значний розрив щодо обсягів доходів найбагатших та найбідніших верств населення призводить до пошуку останніми джерел отримання додаткового доходу, зокрема, й нелегального; 4) чим нижчим є рівень тінізації економіки, тим кращими є умови та життя населення, легшим доступ до знань та довшою тривалістю життя населення.

За результатами аналізу стабільності рядів даних відібраних показників характеристики соціального розвитку та рівня тінізації для України та 10 країн світу за 2005–2019 рр. встановлено, що найбільш мінливими для всіх аналізованих країн є значення коефіцієнтів співвідношення середнього доходу 10 %/20 % найбагатших до 10 %/20 % найбідніших верств населення. Підтверджено, що для країн із більш високим рівнем економічного розвитку та меншою часткою тіньового сектору ці значення є набагато меншими за Україну (наприклад, для Чехії розмах варіації коефіцієнта співвідношення середнього доходу 10 % найбагатших до 10 % найбідніших верств населення становить 0,063, а для України – 0,203). На основі регресійного аналізу не виявлено зв'язку між рівнем тінізації економіки та Індексом людського розвитку, проте підтверджено вплив тінізації економіки на індекс Джині, рівень середньої заробітної плати та коефіцієнти співвідношення середнього доходу найбагатших до найбідніших верств населення.

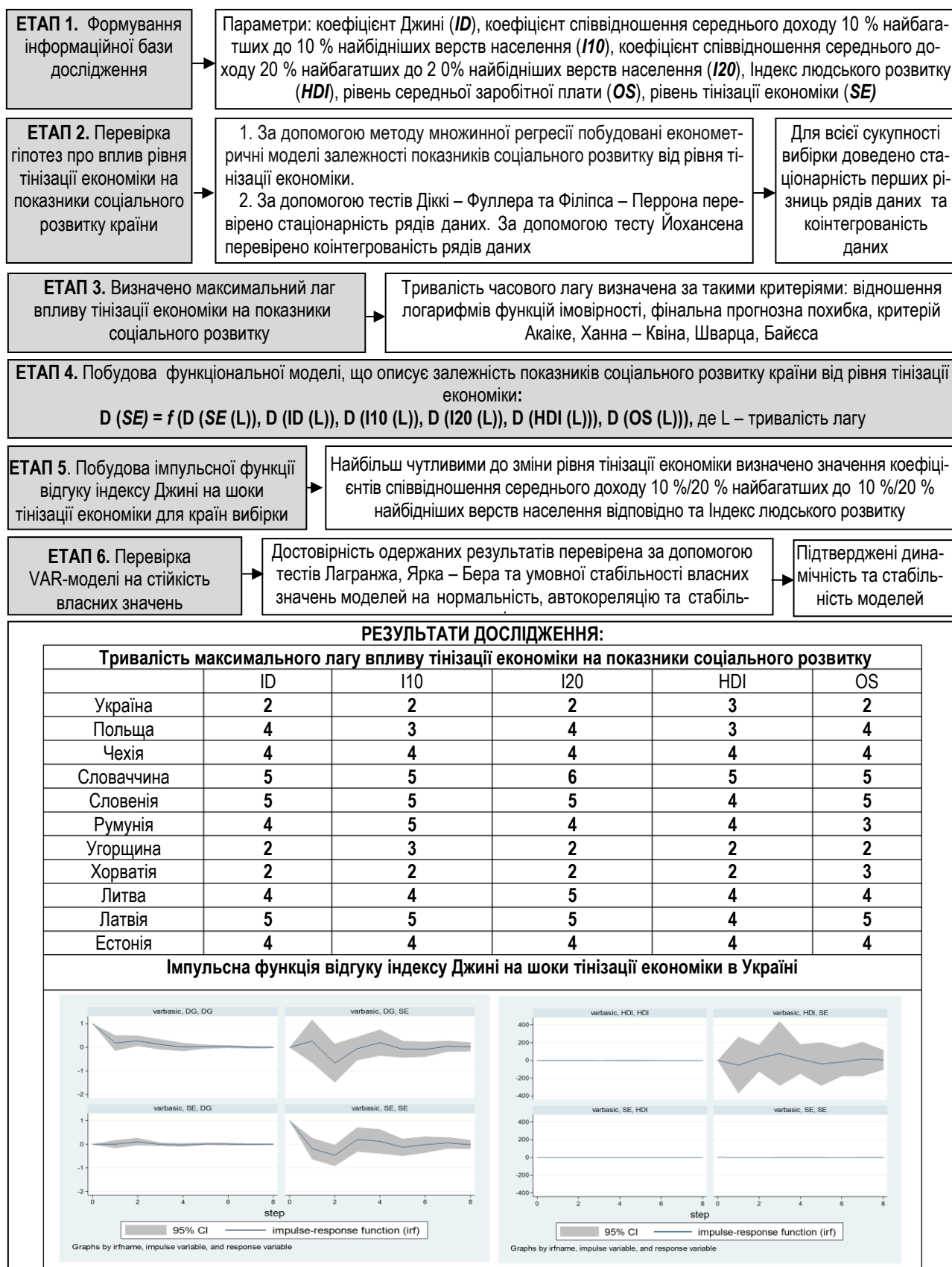

Рисунок 9 – Методологічні засади та результати дослідження впливу рівня тінізації економіки на соціальну складову МС країни для 11 європейських країн за 2005–2019 рр.

З метою визначення часових орієнтирів реалізації державної політики детінізації економіки в рамках нівелювання негативного впливу на показники соціального розвитку країни в роботі визначено часовий лаг, через який вплив тінізації на індикатори соціального розвитку країни є максимальним. Підтверджені за критеріями Акаїке, Ханна – Квіна, Шварца та Байєса результати засвідчили, що для Польщі, Чехії, Румунії, Литви та Естонії максимальним є вплив із лагом 4 роки, для України, Угорщини та Хорватії – 2 роки. Для решти країн – 5 років.

Для візуалізації результатів моделювання впливу тінізації економіки на показники соціального розвитку країни побудовано графіки відгуків параметрів VAR-моделі на одиничні та кумулятивні шоки тінізації економіки. Найбільш чутливими до зміни рівня тінізації економіки України визначено значення коефіцієнтів співвідношення середнього доходу 10 %/20 % найбагатших до 10 %/20 % найбідніших верств населення відповідно та Індекс людського розвитку. У той самий час, зміна рівня тінізації економіки практично не впливає на індекс Джині для України. Імпульсна функція відгуку рівня середньої заробітної плати в Україні на шоки тінізації економіки засвідчила незначну залежність між ними.

Підтверджено, що корупція й низька якість інституціонального середовища створюють підґрунтя для нарощення обсягу нелегальних операцій та порушення МС. Враховуючи це, висунуто гіпотезу про існування впливу електронного врядування на розвиток тіньових економічних відносин. Для кількісної характеристики рівня електронного врядування обрано індекс E-gov (*EGDI*), що розраховується Департаментом економічних та соціальних питань ООН. На основі статистичних даних 36 країн світу протягом 2008–2018 рр. формалізовано нелінійний характер взаємозв'язку між рівнем електронного урядування та обсягом тіньової економіки (*SE*) шляхом використання методу покрокового виключення для песимістичного сценарію та побудови гребеневої регресії для оптимістичного сценарію. Отримані формалізовані закономірності залежно від сценаріїв розвитку цифрових відносин в країні взято для вирішення оптимізаційної задачі:

– песимістичний сценарій:

$$SE = -174780,99 + 891785,58 \cdot EGDI - 199010,74 \cdot EGDI^2 - 27152,78 \times \quad (1)$$

$$\times EGDI^3 - \frac{19070,38}{EGDI} - 128388,28 \cdot \ln(EGDI) - 560635,13 \times$$

$$\times \sin(EGDI) \rightarrow \min, EGDI \geq 0;$$

– оптимістичний сценарій:

$$SE = 22,85 - 8,06 \cdot EGDI - 3,51 \cdot EGDI^2 - 1,39 \cdot EGDI^3 + \frac{6,60}{EGDI} - 7,75 \times \quad (2)$$

$$\times \ln(EGDI) - 12,83 \cdot \sin(EGDI) \rightarrow \min,$$

$$\begin{cases} SE \geq 0, \\ 0 \leq EGDI \leq 1. \end{cases}$$

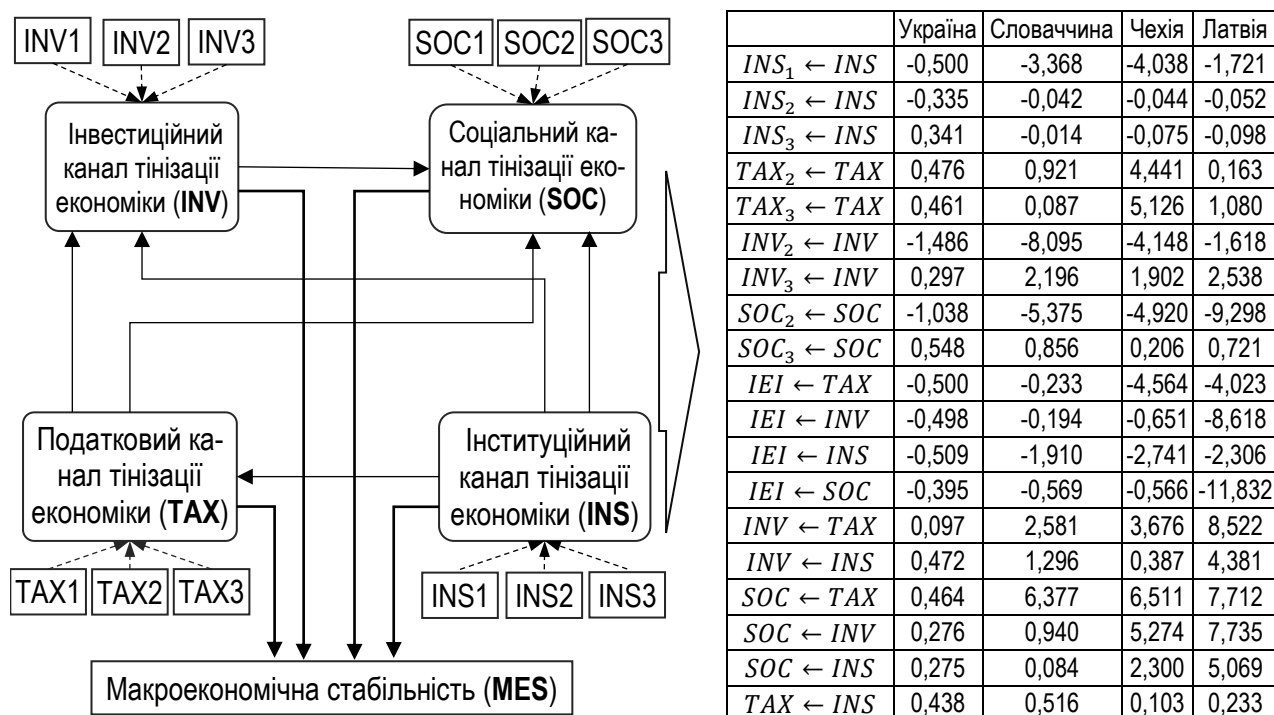
За результатами побудови оптимізаційної моделі встановлено, що при реалізації песимістичного сценарію розвитку електронного врядування частка тіньової

економіки у ВВП у досліджуваних країнах має становити 9,81 %, тобто зменшитися на 46,9 % порівняно з 2018 роком, тоді як ступінь інформатизації сфери публічного управління повинен збільшитися на 18,8 % та дорівнювати 0,9265 од. Оптимістичний сценарій розвитку подій передбачає зниження обсягу тіньових операцій до рівня 5,69 % від ВВП за умови досягнення максимального можливого рівня електронного врядування (1 од.). У контексті оцінювання впливу електронного врядування на рівень тінізації економіки України підтверджено наявність нелінійного статистично значимого зв'язку між змінними лише в межах песимістичного сценарію, що дозволило побудувати таку оптимізаційну модель:

$$SE - 196531,69 + 754211,38 \cdot EGDI^2 - 446819,09 \cdot EGDI^3 - \frac{132302,97}{EGDI} - 473889,67 \cdot \ln(EGDI) \rightarrow \min, EGDI \geq 0. \quad (3)$$

За результатами розрахунків встановлено, що рівень електронного врядування в Україні повинен збільшитися з 0,62 од. (станом на 2018 р.) до 0,75 од., а обсяг тіньової економіки – зменшитися із 42,3 % від ВВП до 32,69 % від ВВП.

Застосування системного підходу до аналізу різних каналів поширення незаконної економічної діяльності та врахування їх перехресного впливу, що обумовлює додаткові ефекти, дозволило за допомогою системи симультивних рівнянь ідентифікувати приховані резерви для підвищення МС (рис. 10).

Примітки: часові затрати на підготовку та подання податкової звітності ($TAX1$), податки на прибуток, % від загального обсягу податків ($TAX2$), податки та внески на працю, % від доходів ($TAX3$), індекс ефективності уряду ($INS1$), індекс контролю над корупцією ($INS2$), індекс верховенства права ($INS3$), індекс регуляторної якості ($INV1$), індекс довіри до бізнесу ($INV2$), рівень інфляції ($INV3$), питома вага державних видатків на освіту ($SOC1$), обсяг середньомісячної заробітної плати ($SOC2$), рівень безробіття ($SOC3$).

Рисунок 10 – Логіко-структурна схема та результати оцінювання впливу каналів тінізації економіки на МС країни

На основі емпіричних розрахунків доведено наявність дестабілізуючого впливу тіньових економічних процесів на рівень МС, оскільки наявний обернений зв'язок для всіх розглянутих країн. Зокрема, при зростанні рівня тінізації національної економіки України за податковим, інвестиційним, інституційним та соціальним каналами на 1 %, рівень МС буде зменшуватись відповідно на 0,5 %, 0,498 %, 0,509 % та 0,395 %. Встановлено, що в досліджуваних країнах Європи трансмісійний ефект між каналами тінізації економіки є істотно більшим порівняно з Україною.

ВИСНОВКИ

У дисертації наведено теоретичне узагальнення і запропоновано нове розв'язання наукової проблеми розвитку теоретико-методологічних засад та методичного інструментарію детінізації економіки України у контексті забезпечення її МС. Результати дослідження дозволили зробити такі висновки:

1. Результати трендового аналізу засвідчили перманентне зростання наукового інтересу до питань тінізації економіки впродовж останніх двох десятиліть. Водночас, за результатами бібліометричного аналізу виявлено існування трьох кластерів дослідницьких напрямків з визначеної проблематики, що сфокусовані на ідентифікації податково-інвестиційних, соціальних та інституціональних детермінант розвитку неформального сектору економіки, що дозволило обґрунтувати існування відповідних каналів тінізації.

2. Детінізація економіки країни в контексті забезпечення її МС повинна базуватися на комплексному, багатовекторному та своєчасному нівелюванні загроз порушення МС, формалізованих у розрізі податково-інвестиційного, соціального та інституціонального каналів тінізації економіки, а також з урахуванням трансмісійних та конвергентних взаємозв'язків між складовими МС, що обумовлюють активізацію як позитивних, так і негативних синергетичних процесів.

3. Рівень МС необхідно оцінювати з урахуванням параметрів бюджетно-боргової безпеки, інвестиційної привабливості, збалансованості зовнішньої торгівлі, розвитку фінансового сектору та ринку праці, валютної та цінової стабільності, квантифікація яких проведена з урахуванням характеру впливу на стан МС країни (стимулятори, дестимулятори, номінатори) та рівня його значимості, обґрунтованого на основі побудови діаграми Парето; зведення нормалізованих часткових індикаторів в інтегральний показник оцінювання МС здійснено за формулою Ерланга. Емпіричні розрахунки засвідчили, що у 2019 році найвищий рівень МС серед досліджуваних 11 європейських країн зафіксований у Чехії, Латвії, Литві, Естонії та Словенії – 0,840 од., найнижчий – в Угорщині (0,528 од.), тоді як в Україні протягом 2006–2019 рр. рівень МС коливався в межах 0,67–0,84 од., що характеризується як вище середнього та високий.

4. Дослідження причинно-наслідкових зв'язків між обсягами інвестиційних операцій та рівнем тінізації економіки для 11 європейських країн (зокрема, й України) засвідчило, що зростання притоку та відтоку прямих іноземних і

портфельних інвестицій призводить до збільшення рівня тінізації економіки без запізнення або з часовим лагом 1 рік; зміна обсягу чистих інвестицій в нефінансові активи супроводжується зміною рівня тінізації економіки з лагом 1 рік. Проведені розрахунки обґрунтовують необхідність більш посиленого державного контролю у контексті реалізації політики детінізації економіки саме за рухом прямих іноземних інвестицій.

5. За результатами визначення з використанням інструментарію теорії ігор допустимого обсягу інвестиційних операцій з ознаками фіктивності з урахуванням таргетів детінізації національної економіки та забезпечення МС встановлено, що в Україні (станом на кінець 2019 року) обсяг інвестиційних операцій з ознаками фіктивності перевищує рекомендоване з урахуванням минулих та поточних трендів макроекономічної динаміки значення на 21,51 %, що призвело до зниження рівня МС України на 7,74 % та зростання рівня тінізації національної економіки на 21,9 %.

6. Визначення впливу прямих податків на рівні тінізації та МС країни, реалізоване на засадах комплексного поєднання тесту Грейнджера та регресійного моделювання з фіксованими індивідуальними ефектами, засвідчило, що зростання обсягів надходжень від прямих податків позитивно впливає на стан МС, але посилює процеси тінізації економіки. Встановлено, що як розвиток неформальної економіки, так і макроекономічна стабільність є більш чутливим до зростання податкового навантаження з податку на прибуток підприємств, тоді як вплив фіскального тягаря за соціальними внесками є найслабшим. Виявлено, що для України збільшення на 1 % надходжень від податку на прибуток сприяє зростанню рівнів тінізації економіки та МС на 0,45 % і 0,49 % відповідно, податку на доходи фізичних осіб – на 0,59 % і 0,36 %, внесків до фондів соціального страхування – на 0,48 % і 0,26 %.

7. Теоретично обґрунтовано та емпірично підтверджено за допомогою побудови VEC-моделі для 11 європейських країн за 2005–2019 рр., гіпотезу про наявність як прямого, так і опосередкованого зв'язку між непрямими податками та рівнями тінізації економіки і МС країни. Зокрема, встановлено, що зростання податкового навантаження від непрямих податків із максимальною силою відображається на рівнях тінізації та МС з лагом 1 рік. Виявлено, що найбільш релевантним деструктивним фактором у контексті детінізації вітчизняної економіки є зміна обсягів надходжень митних платежів (зростання цього показника на 1 % призводить до підвищення рівня тінізації економіки на 0,44 %), тоді як передумовою забезпечення МС України є стабільність надходжень від ПДВ (збільшення факторного параметра на 1 % обумовлює зростання рівня МС на 0,12 %).

8. Обґрунтовано, що оцінювання ефективності функціонування податкової системи у контексті детінізації економіки та забезпечення її МС повинно здійснюватися з урахуванням інституціональної якості державної економічної політики, соціально-адміністративної результативності й загальної якості податкової політики. Інтегральний показник ефективності функціонування податкової сис-

теми розраховано з використанням адитивної згортки з визначенням вагових коефіцієнтів за допомогою формули Фішберна. Результати розрахунків для України та 10 країн світу за 2005–2019 рр. засвідчили, що найбільш ефективно функціонуючими є податкові системи Польщі, Чехії, Литви та Латвії, найменш – Словаччини, Угорщини, Естонії та України. Встановлено, що поліпшення результативності функціонування податкової системи України на 1 % дозволить зменшити рівень тінізації економіки на 1,11 % та підвищити рівень МС на 1,23 %.

9. Емпіричне тестування 16 гіпотез щодо впливу параметрів розвитку фінансового сектору на зміну рівнів тіньового сектору економіки та МС країни, що проведено для України та 10 європейських країн на засадах комплексного поєднання кореляційного аналізу та дистрибутивно-лагового моделювання засвідчили порівняно вищий відгук волатильності масштабів тіньових операцій (ніж рівня МС) на зміну параметрів розвитку фінансового сектору. Зокрема, встановлено, що без запізнення у часі пригнічують інтенсивність тінізаційних процесів зростання концентрації та капіталізації банківського сектору, рентабельності активів і капіталу банків, їх фінансової стійкості, тоді як розвиток сегмента пенсійних фондів стримує ці процеси із запізненням терміном 2 роки. Натомість масштабна кредитна експансія та розвиток ризикового страхування інтенсифікують зростання частки неформальної економіки без лагу та з 2-річним запізненням відповідно. Капіталізація банків, їх рентабельність та фінансова стійкість поряд із розвитком сегмента пенсійних фондів без лагу позитивно позначаються на рівні МС країни, тоді як зростання мережі відділень банків, співвідношення кредитів до депозитів, розвиток сегмента страхування життя активізує негативні імпульси для МС без часового запізнення, а зростання в кредитному портфелі банку проблемних активів із лагом 2 роки погіршує стан МС країни.

10. За результатами оцінювання впливу різних видів фінансових діджитал-інновацій (інвестиційних, страхових, банківських та фінансових в цілому) на зміну питомої ваги тіньового сектору економіки у ВВП (на засадах панельного регресійного моделювання та тесту Хаусмана) для 33 країн світу у 2016–2019 рр. встановлено, що збільшення інвестиційних і страхових діджитал-інновацій на 1 % обумовлює скорочення масштабів тінізації економіки на 0,14 % та 0,07 % відповідно, тоді як банківські діджитал-інновації не мають статистично значущого зв'язку з результативним показником.

11. З метою визначення часових орієнтирів реалізації державної політики детінізації економіки в рамках нівелювання негативного впливу на показники соціального розвитку країни в роботі визначено часовий лаг, через який цей вплив є максимальним. Підтверджені за критеріями Акаїке, Ханна – Квіна, Шварца та Байеса результати засвідчили, що для Польщі, Чехії, Румунії, Литви та Естонії максимальним є лаг 4 роки, для України, Угорщини та Хорватії – 2 роки. Для решти країн максимальним є вплив через 5 років. Крім того, на основі VAR-моделювання встановлено, що найбільш чутливими до зміни рівня тінізації економіки України є співвідношення середнього доходу 10 %/20 % найбагатших до 10 %/20 % найбідніших верств населення та Індекс людського розвитку, тоді як

зміна рівня тінізації економіки практично не впливає на індекс Джині та рівень середньої заробітної плати для України.

12. За результатами моделювання для 36 країн світу протягом 2008–2018 рр. підтверджено існування нелінійного характеру взаємозв'язку між рівнем електронного врядування та обсягом тіньової економіки. За результатами побудови оптимізаційної моделі шляхом розв'язання задачі нелінійного програмування встановлено, що при реалізації песимістичного сценарію розвитку цифровізації сфери врядування обсяг тіньового сектору в країнах Європи має становити 9,81 % від ВВП, тоді рівень електронного врядування повинен збільшитися на 18,8 % до 0,9265 од. Оптимістичний сценарій розвитку подій передбачає зниження обсягу тіньових операцій до рівня 5,69 % від ВВП за умови досягнення максимального можливого рівня електронного врядування (1 од.).

13. На основі застосування інструментарію структурного моделювання (МІМІС-модель) емпірично доведено, що зростання масштабу тіньових економічних процесів негативно впливає на стан МС. Зокрема, при зростанні рівня тінізації національної економіки України за податковим, інвестиційним, інституційним та соціальним каналами на 1 % рівень МС буде зменшуватись відповідно на 0,5 %, 0,498 %, 0,509 % та 0,395 %.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ

Публікації в наукових виданнях України

1. Zolkover A., Terziev V. The Shadow Economy: A Bibliometric Analysis. *Business Ethics and Leadership* (Cabell's, Ulrichsweb та ін.). 2020. № 4 (3). С. 107–118 (0,35 друк. арк.). *Особистий внесок: виділено структурно-функціональні патерни тінізації економіки (0,13 друк. арк.).*

2. Золковер А. О., Тютюник І. В., Люльов О. В., Леонов С. В. Сучасний стан та тенденції розвитку тіньового сектору економіки. *Економіка: реалії часу. Науковий журнал* (EBSCO, Ulrichsweb та ін.). 2020. № 3 (49). С. 47–54 (0,49 друк. арк.). *Особистий внесок: узагальнено підходи до оцінювання рівня тінізації економіки та обґрунтовано тренди його зміни в країнах світу (0,30 друк. арк.).*

3. Zolkover A., Kovalenko D. Evolution of theories of shadow economy formation. *Technology audit and production reserves* (EBSCO, Ulrichsweb та ін.). 2020. № 6/4 (56). С. 6–10 (0,4 друк. арк.). *Особистий внесок: систематизовано теорії формування тіньового сектору економіки (0,07 друк. арк.).*

4. Tiutiunyk I., Zolkover A., Maslov V., Vynnychenko N., Beshley O., & Kovalenko O. Indices of innovation activity as components of macroeconomic stability: how does the shadowing of investment flows affect? *Marketing and Management of Innovations* (Web of Science та ін.). 2020. Vol. 4. P. 26–40 (0,99 друк. арк.). *Особистий внесок: узагальнено емпіричні напрацювання щодо впливу тіньової економіки на макроекономічну стабільність та інноваційну діяльність (0,23 друк. арк.).*

5. Люльов О. В., Боженко В. В., Золковер А. О. Макроекономічна стабільність: методика оцінювання. *Науковий погляд: економіка та управління*

(Google Scholar та ін.). 2020. № 4 (70). С. 40–46 (0,42 друк. арк.). *Особистий внесок: розроблено підхід до оцінювання рівня макроекономічної стабільності (0,2 друк. арк.).*

6. Кузьменко О. В., Золковер А. О. Оцінка взаємозв'язку між електронним урядуванням та детінізацією економіки. *Вчені записки ТНУ. Серія Економіка і управління* (Google Scholar та ін.). 2020. Том 31 (70). № 6. С. 55–59 (0,28 друк. арк.). *Особистий внесок: досліджено вплив якості електронного урядування на рівень мінізації економіки (0,15 друк. арк.).*

7. Zolkover A., Renkas J. Assessing The Level Of Macroeconomic Stability Of EU Countries. *SocioEconomic Challenges* (Cabell's, Ulrichsweb та ін.). 2020. № 4 (4). Р. 175–182 (0,54 друк. арк.). *Особистий внесок: проведено порівняльний аналіз рівнів макроекономічної стабільності різних країн (0,19 друк. арк.).*

8. Zolkover A., Georgiev M. Shadow Investment Activity as a Factor of Macroeconomic Instability. *Financial Markets, Institutions and Risks* (Cabell's, Ulrichsweb та ін.). 2020. № 4 (4). Р. 83–90 (0,52 друк. арк.). *Особистий внесок: систематизовано інвестиційні схеми мінізації доходів (0,2 друк. арк.).*

9. Золковер А. О. Податкові важелі підвищення макроекономічної стабільності країни. *Актуальні проблеми економіки* (EBSCO, Erih Plus та ін.). 2020. № 3. С. 123–133 (0,46 друк. арк.).

10. Золковер А. О., Боженко В. В. Підходи до оцінювання макроекономічної стабільності. *Вісник Сумського державного університету. Серія «Економіка»* (SIS та ін.). 2020. № 3. С. 303–308 (0,27 друк. арк.). *Особистий внесок: узагальнено підходи до оцінювання макроекономічної стабільності країни (0,2 друк. арк.).*

11. Золковер А. О. Вплив тінізації економіки на показники соціального розвитку країни. *Вісник Сумського державного університету. Серія «Економіка»* (SIS та ін.). 2020. № 2. С. 187–195 (0,39 друк. арк.).

12. Lieonov S., Zolkover A., Bozhenko V. Shadow economy channels and their impact on macroeconomic stability. *Причорноморські економічні студії* (Index Copernicus та ін.). 2019. Вип. 44. С. 98–101 (0,27 друк. арк.). *Особистий внесок: обґрунтовано характер впливу податково-інвестиційного, соціального та інституціонального каналів мінізації на рівень макроекономічної стабільності країни (0,2 друк. арк.).*

13. Золковер А. О. Методичний інструментарій оцінювання ефективності державної політики детінізації економіки. *Актуальні проблеми економіки* (EBSCO, Erih Plus та ін.). 2019. № 7.2 (217). С. 114–122 (0,57 друк. арк.).

14. Золковер А. О. Моделі регулювання фінансового ринку: світовий досвід. *Науковий економічний журнал «ІНТЕЛЕКТ XXI»* (Index Copernicus та ін.). 2019. № 6. С. 73–77 (0,4 друк. арк.).

15. Золковер А. О., Кузьменко О. В., Кушнерьов О. С., Койбічук В. В. Бібліометричний аналіз досліджень кіберзлочинності в умовах цифровізації фінансового сектору економіки держави. *Вісник Хмельницького національного університету* (Index Copernicus та ін.). 2019. № 6, Т. 2. С. 253–259 (0,32 друк. арк.).

Особистий внесок: обґрунтовано взаємозв'язок між цифровізацією фінансового сектору та інтенсифікацією нелегальних операцій (0,1 друк. арк.).

16. Золковер А. О. Інституційна складова механізму детінізації національної економіки. *Економічний аналіз*. 2019. № 29 (3). С. 124–131 (0,27 друк. арк.).

17. Миненко С. В., Золковер А. О. Еволюція системи протидії легалізації кримінальних доходів. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». Серія «Економічні науки»* (Index Copernicus та ін.). 2019. № 2 (22). С. 88–95 (0,42 друк. арк.). *Особистий внесок: обґрунтовано роль додержання вимог FATF у контексті мінімізації участі фінансових посередників у тіньових схемах (0,1 друк. арк.).*

18. Золковер А. О. Дослідження ролі фінансового ринку у процесах детінізації економіки. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». Серія «Економічні науки»* (Index Copernicus та ін.). 2018. № 3 (11). С. 103–107 (0,27 друк. арк.).

19. Золковер А. О. Роль розвитку фінансового сектору у забезпеченні макроекономічної стабільності країни. *Вісник Хмельницького національного університету* (Index Copernicus та ін.). 2018. № 3, Т. 3. С. 314–317 (0,37 друк. арк.).

20. Золковер А. О. Детінізація національної економіки як інструмент забезпечення макроекономічної стабільності. *Вісник Хмельницького національного університету* (Index Copernicus та ін.). 2018. № 6, Том 3. С. 114–118. (0,31 друк. арк.).

21. Золковер А. О. Теоретичні засади формування інвестиційних каналів тінізації економіки. *Причорноморські економічні студії* (Index Copernicus та ін.). 2018. Вип. 28-1. С. 251–255 (0,33 друк. арк.).

22. Золковер А. О. Роль фінансових діджитал-інновацій у процесах детінізації національної економіки. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». Серія «Економічні науки»* (Index Copernicus та ін.). 2017. № 4. С. 81–86 (0,35 друк. арк.).

23. Золковер А. О. Сучасний стан страхового ринку. *Ефективна економіка* (Index Copernicus та ін.). 2016. № 12. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=5343>. (0,19 друк. арк.).

Тези доповідей на наукових конференціях

24. Tiutiunyk I., Zolkover A., Lyeonov S., Kwilinski A., Vysochyna A., Kostornova S. *The Innovative financial technologies and its impact on shadow transactions. Socio-Economic Challenges : Proceedings of the International Scientific and Practical Conference*. Sumy : Sumy State University, 2020. P. 422–426 (0,12 друк. арк.). *Особистий внесок: обґрунтовано взаємозв'язок між цифровізацією економіки та рівнем тіньової зайнятості (0,05 друк. арк.).*

25. Тютюнник І. В., Золковер А. О., Люльов О. В., Височина А. В., Квілінський О. Структурний аналіз тіньового сектору економіки. *Проблеми та перспективи розвитку фінансово-кредитної системи України : матеріали V Всеукр. наук.-практ. on-line конф.* Суми : СумДУ, 2020. С. 188–192 (0,12 друк. арк.). *Особистий внесок: класифіковано канали тінізації доходів (0,05 друк. арк.).*

26. Тютюнник І. В., Золковер А. О. Аналіз інструментів превенції держави тіньовим фінансовим операція. *Механізми державного регулювання конкурентоспроможності національної економіки* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. Ужгород : Видавничий дім «Гельветика», 2020. С. 132–134 (0,12 друк. арк.). *Особистий внесок: проаналізовано інституційний механізм детінізації економічних процесів* (0,07 друк. арк.).

27. Золковер А. О. Систематизація існуючих каналів детінізації національної економіки. *Практичні та теоретичні питання розвитку науки та освіти (частина I)* : матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф. Львів : Львівський науковий форум, 2020. С. 18 (0,08 друк. арк.).

28. Русіна Ю. О., Золковер А. О. Вивчення тіньової економіки та шляхи боротьби з нею. *Проблеми інтеграції освіти, науки та бізнесу в умовах глобалізації* : матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф. Київ : КНУТД, 2020. С. 137–138 (0,19 друк. арк.). *Особистий внесок: визначено сутність та передумови розвитку тіньової економіки* (0,12 друк. арк.).

29. Золковер А. О. Аналіз тіньової інвестиційної діяльності в Україні. *Розвиток нової економічної системи на державному та регіональному рівнях* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. Львів: ЛЕФ, 2020. С. 18–19 (0,06 друк. арк.).

30. Золковер А. О. Підходи до оцінювання макроекономічної стабільності. *Державне регулювання соціально-економічного розвитку країни* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. Одеса : ЦЕДР, 2020. С. 18–20 (0,07 друк. арк.).

АНОТАЦІЯ

Золковер А. О. Детінізація економіки України в контексті забезпечення макроекономічної стабільності. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук за спеціальностями 08.00.03 – економіка та управління національним господарством; 08.00.08 – гроші, фінанси і кредит. – Сумський державний університет Міністерства освіти і науки України, Суми, 2021.

Дисертаційна робота присвячена вирішенню наукової проблеми розвитку теоретико-методологічних засад детінізації економіки України в контексті забезпечення її макроекономічної стабільності. Обґрунтовано логіко-структурні зв'язки, що виникають у процесі детінізації національної економіки в контексті забезпечення макроекономічної стабільності, розвинуто методологію її оцінювання. Удосконалено методологічні засади оцінювання впливу інвестиційних операцій на рівень тінізації економіки, визначення допустимого з урахуванням макроекономічних таргетів обсягу інвестиційних операцій з ознаками фіктивності. Поглиблено методологічний інструментарій визначення взаємозв'язків між надходженнями від прямих і непрямих податків, ефективністю функціонування податкової системи, параметрами розвитку фінансового сектору, фінансовими діджитал-інноваціями та рівнями тінізації економіки і макроекономічної стабільності країни. Розроблено методологію обґрунтування детермінованості рівня макроекономічної стабільності

країни від параметрів інвестиційного, податкового, інституціонального та соціального каналів детінізації економіки.

Ключові слова: детінізація економіки, інвестиційний канал детінізації, інституціональний канал детінізації, макроекономічна стабільність, податковий канал детінізації, соціальний канал детінізації, фінансовий сектор.

ABSTRACT

Zolkover A. O. De-shadowing of Ukraine's economy in the context of ensuring macroeconomic stability. – The manuscript.

The dissertation for obtaining the scientific degree of doctor of economic science on specialties 08.00.03 – Economics and management of the national economy; 08.00.08 – Money, Finance and Credit. – Sumy State University, Sumy, 2021.

The dissertation is devoted to the solution of the scientific problem of development of theoretical and methodological bases of de-shadowing of Ukraine's economy in the context of maintenance of its macroeconomic stability. It has been further developed logical-structural scheme of macroeconomic stability ensuring of the Ukrainian economy on the basis of de-shadowing of the economy, which in contrast to the existing ones is based on the results of structuring the existing research, reflects the interrelationships and interdependence of macroeconomic stability elements, parameters of their quantitative assessment identified on benchmarking analysis and threats of macroeconomic stability violations, is characterized by structural and functional connection of the directions of macroeconomic stability ensuring in terms of channels of de-shadowing.

It is also further developed scientific and methodological basis for integrated assessment of the level of macroeconomic stability, which differs from existing approaches by the qualitative interpretation of indicators of imbalances in socio-economic and financial development of the country and their subsequent generalization using the Erlang formula.

It is improved methodological basis for determining the allowable volume of investment operations with signs of fictitiousness, which in contrast to the existing is based on current and retrospective targets of levels of de-shadowing of the economy and the macroeconomic stability of the country and implemented using game theory tools (Brown-Robin iteration method). This revealed discrepancies between the allowable and actual volumes of investment transactions with signs of fictitiousness in Ukraine, taking into account the trade-offs between the volume of shadow economic transactions and the level of country macroeconomic stability.

It is improved methodological basis for substantiation of causal links between direct tax revenues and levels of shadow economy and macroeconomic stability, which differs from existing ones by considering of bilateral influence between the studied processes, as well as formalization of time lag of change of shadow economy and country macroeconomic stability in response to the growing tax burden on corporate income tax, personal income tax and social security contributions.

It is developed a methodology for estimating the relationship between indirect taxes and levels of shadow economy and macroeconomic stability of the country, which takes

into account the impact of both cyclical and random determinants, and justification of maximum lag of such an influence.

It is improved methodology for studying the impact of the efficiency of the tax system at the level of shadow economy and country macroeconomic stability, which differs from the existing by comprehensive consideration of institutional, administrative and social performance of fiscal policy, and integrated into a single indicator based on the additive convolution and the Fishburne formula.

It is developed methodological bases of substantiation of influence of parameters of financial sector development on shadow economy and macroeconomic stability that differs from existing by combination of regression and distributive-lag modelling on panel data.

It is deepened methodological background of clarification the role of financial digital innovations (investment, insurance and banking) in the context of changing the scale of the shadow economy, which differs from the existing by integration of regression analysis on panel data and the Hausman test.

It is developed methodology for studying the impact of the level of shadow economy on the social development, which considered based on the results of testing on cointegration and stationarity the impact of explicit and latent determinants of their development, allow to build response function of social development indicators on shadowing processes based on the autoregressive model with a distributed lag.

It is improved methodological basis of the scenario modelling of the critically level of e-government services in the country, which in contrast to the existing ones is carried out by using the step-by-step exclusion method for a pessimistic scenario and combing regression for an optimistic scenario.

It is developed a methodology for determining the nature and strength of explicit and implicit patterns of mutual influence between the channels of shadowing the economy (investment, tax, social, institutional) and the level of the macroeconomic stability, based on building a system of simulative equations using MIMIC-modelling tools.

Key words: de-shadowing of the economy, investment channel of de-shadowing, institutional channel of de-shadowing, macroeconomic stability, tax channel of de-shadowing, social channel of de-shadowing, financial sector.

Підписано до друку 07.04.2021.

Формат 60×90/16. Ум. друк. арк. 2,1. Обл.-вид. арк. 1,9. Тираж 100 пр. Зам. №

Видавець і виготовлювач

Сумський державний університет,

вул. Римського-Корсакова, 2, м. Суми, 40007

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3062 від 17.12.2007.